

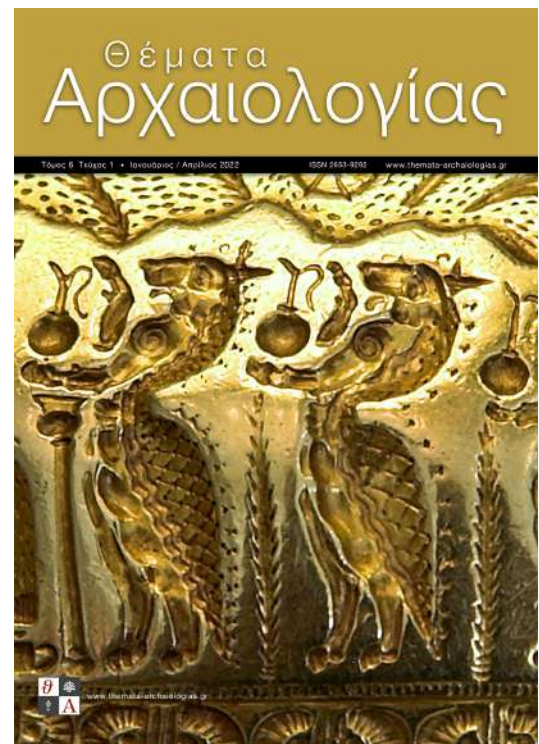

Κέρκωπες, πίθηκοι και Πιθηκούσες

Συγγραφέας: † Βαγγέλης Δ. Πανταζής

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2023/04/kerkopes-pithiki-pithikousses-2022-6-1-24-49.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 6, τεύχος 1, Ιανουάριος/Απρίλιος 2022, σ. 24-49

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα μη κερδοσκοπικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Κέρκωπες, πίθηκοι και Πιθηκούσσεσ

† Βαγγέλης Δ. Πανταζής

Ιστορικός

Για την προέλευση του ονόματος των Πιθηκουσσών (αρχαιοελληνικής ονομασίας της σημερινής νήσου Ίσκιας, απέναντι από τη Νάπολη της Ιταλίας, σημαντικότετου σταθμού στην πρώτη εξάπλωση των Ελλήνων, των Φοινίκων και των συνοδοιπόρων τους προς την Δύση) αναρωτήθηκαν πολλοί από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.*

Λέξεις ευρετηρίου

Κέρκωπες
πίθηκοι
Πιθηκούσσεσ
Ίσκια
Πιτυούσσαι
Πάταικοι

* Το παρόν κείμενο δεν θα είχε ποτέ γραφτεί, αν δεν είχαν προηγηθεί ο εμβριθής προβληματισμός, τα ερεθίσματα και οι πληροφορίες που περιέχονται στο συναφές πόνημα του φίλου και συνεργάτη Ιωάννη-Ανδρέα Βλάχου. Η εκ μέρους μου πραγμάτευση του θέματος έχει επίσης επηρεαστεί από τις ενδιαφέρουσες απόψεις που έχει κατά καιρούς διατυπώσει ο Χάρης Κοντελάκης, καθώς και από τις καιρίες παρατηρήσεις του Γιώργου Πολιτάκη. Ο φίλος και προνομιμακός συνομιλητής Χαράλαμπος Μαροβέλιας, αν και έλαβε γνώση αυτού του κειμένου σε μια τελική του φάση, είχε, όπως πάντα, σπουδαίες παρατηρήσεις να συνεισφέρει. Αν όμως πρέπει κάποιος να κατηγορηθεί για το τελικό αποτέλεσμα, αυτός είναι ο γράφων.

1. Σκηνή Γερανομαχίας. Πυγμαίοι πολεμούν τους γεραμούς με ρόπαλα, δόρατα και αμύνονται με στρογγυλές ασπίδες και δέρματα ζώων. Παράσταση από μελανόμορφο κάνθαρο.

Aξιολογώντας τις διάφορες απόψεις που αναπτύχθηκαν μέχρι τότε, το 1984 ο David Ridgway τις συνόψισε εξαιρετικά στο ακόλουθο απόσπασμα: «Ποια είναι η προέλευση του ονόματος *Πιθηκούσσαι*; Κατά την αρχαιότητα κυκλοφορούσαν σχετικά δύο θεωρίες: Ο αλεξανδρινός συγγραφέας Ξεναγόρας (γύρω στο 90 π.Χ.) υποστήριζε ότι το όνομα προέρχεται από τον *πίθηκο* και συνέδεε αυτή την ετυμολογία, κάπως αόριστα, με την θρυλούμενη παρουσία στην Ίσκρια των Κερκώπων και τη μεταμόρφωσή τους σε πιθήκους. Στον αρχαιολόγο φαίνεται πιο ελκυστική η ετυμολογία που προσφέρει ο Πλίνιος (*Nat. Hist.*, III, 6.28), σύμφωνα με την οποία το όνομα δεν έχει καμία σχέση με τους πιθήκους (*non a simiarum multitudine*), αλλά οφείλει την προέλευσή του στα εργαστήρια *πίθων* (*a figlinis doliorum*) – όρος που μπορεί να σημαίνει γενικά τα πήλινα αγγεία... Αλλά υπάρχει και μία τρίτη δυνατότητα, ίσως πιο εύλογη από την ιδέα να δοθεί σε μια νεοϊδρυόμενη πόλη το όνομα «Πιθηκούπολη» ή «Αγγειούπολη»: ίσως πρόκειται απλώς για την εξελληνισμένη μορφή ενός εγχώριου προϊστορικού τοπωνυμίου... Ένα άλλο όνομα που δόθηκε στην Ίσκρια, *Inarime*, είναι καθαρά ποιητικό. Πρώτος το χρησιμοποίησε ο Βιργίλιος (*Αινειάδα* IX, 716), και ο σχολιαστής Σέρβιος εξηγεί ότι προέρχεται από την ομηρική αναφορά στην παρουσία του Τυφώος στη χώρα των Αρίμων (*είν*

Άριμοις: *Ιλιάδα*, B 783), δηλαδή κατά μερικούς (όπως ο Βιργίλιος στον προαναφερόμενο στίχο), στα έγκατα της Ίσκριας. Η λατινική ονομασία της Ίσκριας, *Aenaria*, συσχετίστηκε αναπόφευκτα από πολλούς συγγραφείς με το ταξίδι του Αινεία από την Τροία στο Λάτιο: το νησί βρισκόταν ακριβώς πάνω στη ρότα του και έτσι – τουλάχιστον σύμφωνα με τη λογική των αρχαίων λογίων – θα πρέπει να το είχε επισκεφτεί».¹

Όσον αφορά το λατινικό όνομα του νησιού, *Aenaria*, ο Ridgway² υιοθετεί την άποψη του E. Pais,³ ο οποίος συνέδεε το τοπωνύμιο με τη λατινική ονομασία του χαλκού, *aes*. Αν, υιοθετώντας αυτή την ετυμολόγηση, θέλαμε να μεταφράσουμε πιστά το λατινικό τοπωνύμιο σε ελληνικό, θα καταλήγαμε στην *Χαλκιδική* τοπωνύμιο που το βρίσκουμε στην πατρίδα εκείνων που μετέφεραν το ελληνικό αλφάβητο στις Πιθηκούσες και το μετέδωσαν και στους Ετρούσκους. Καθώς όμως το λατινικό όνομα του νησιού (*Aenaria*), πρώτον, δεν παρουσιάζει ετυμολογικά προβλήματα και, δεύτερον, δεν εμπλέκεται γλωσσολογικά με το ελληνικό του όνομα (Πιθηκούσες), δεν θα ασχοληθούμε άλλο με αυτό. Μας αρκεί μόνο το συμπέρασμα στο οποίο μας οδηγεί: πως *το νησί των Πιθηκουσσών* (το οποίο δεν είχε το ίδιο μέταλλο αλλά βρισκόταν κοντά στις πηγές τους) *ήταν έδρα μεταλλουργικών εργαστηρίων και μεταλλουργών*, συμπέρασμα που ενθαρρύνουν και τα αρχαιολο-

2. Ο Ηρακλής μεταφέρει τους δεμένους Κέρκωπες σαν ζώα ή σαν αρμαθιές.

γικά ευρήματα. Τι σχέση όμως θα μπορούσαν να είχαν οι πίθηκοι με τα μέταλλα και τους τεχνίτες τους;

Δεδομένου ότι το συγκεκριμένο νησί, όπως άλλωστε και οποιοδήποτε άλλο μέρος της Ευρώπης, δεν έχει γηγενείς πιθήκους, έχει υποστηριχθεί ότι δεν μπορεί να πήρε το όνομά του από αυτούς – επιχείρημα που ενυπάρχει στην προαναφερθείσα πρόταση του Πλίνιου.⁴ Επεκτείνοντας τη συγκεκριμένη ιδέα, οι Ι.-Α. Βλάχος⁵ και Χ. Κουτελάκης⁶ υποστηρίζουν (με επιφυλάξεις ο πρώτος, χωρίς επιφυλάξεις ο δεύτερος) την υπόθεση πως το προηγούμενο ελληνικό όνομα του νησιού, το οποίο είχε πληθώρα *πιτύων* (= πεύκων), θα μπορούσε να ήταν *Πιτυούσαι*. Η διαφορά όμως προφοράς των τοπωνυμίων *Πιτυούσαι* και *Πιθηκούσαι* είναι εξαιρετικά μεγάλη για να μπορέσει να εξηγηθεί από τις συνήθεις μεταβολές των λέξεων.⁷ Άλλωστε δεν έχει ευρεθεί κάποια ενδιάμεση μορφή που να οδηγεί

από τη μία φάση της υποθετικής αυτής εξέλιξης στην άλλη.

Ανακύπτει επί πλέον το ερώτημα: αν το αρχικό τοπωνύμιο ήταν το τόσο σύνηθες και κατανοητό *Πιτυούσαι*, γιατί να αντικατασταθεί από το εξωτικό *Πιθηκούσαι*; Την απάντηση κατά τον Ι.-Α. Βλάχο θα την βρούμε στον μύθο των Κερκώπων, πλασμάτων της μυθολογίας που μεταμορφώθηκαν σε πιθήκους, τα οποία τιμώντο ιδιαίτερα, μαζί με τους *Τελχίνες*, από τους τεχνίτες της μεταλλουργίας και τους εμπόρους των προϊόντων τους σ' αυτό το κατ' εξοχήν νησί της μεταλλουργίας και της εμπορίας μετάλλων. Κατά την άποψή του, οι Κέρκωπες της αρχαιότερης μυθολογικής παράδοσης ήταν όντα με ανθρώπινο σώμα που όμως είχαν *κέρκο* (σουρά) φιδιού ή θαλασσιού τέρατος (όπως εμφανίζεται στις αρχαίες παραστάσεις και ο Κέρκοψ), και σ' αυτήν όφειλαν το όνομά τους. Η μεταμόρφωση των Κερκώπων σε πιθήκους, κατά τον

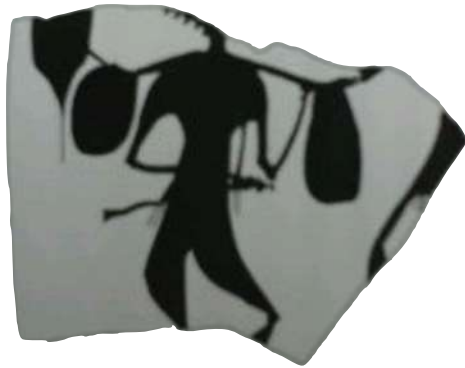

3. Ζυγαριά Ψυχοστασίας. Ο πίθηκος επιστατεί. Βιβλίο των Νεκρών, Πάπυρος του Άνι.

Ι.-Α. Βλάχο, στην πραγματικότητα συντελέστηκε υπό την επίδραση της επίμονης εικονογραφικής παράστασης που τους εμφάνιζε να μεταφέρονται από τον Ηρακλή κρεμασμένοι σαν πίθηκοι στα δύο άκρα μιας ράβδου: η ράβδος αυτή παρέπεμπε έντονα την αιγυπτιακή Ζυγαριά Ψυχοστασίας (που ζύγιζε την καρδιά του νεκρού) και στον πίθηκο, που συχνά οι νεκρικές παραστάσεις τον εμφανίζουν να επικάθεται σ' αυτήν.

Αναμφίβολα πρόκειται για σύνθεση ευρηματική, η οποία, όμως, κατά τη γνώμη μου, παρουσιάζει τρεις βασικές αδυναμίες: Πρώτον, ξεκινώντας από την πιθανότατα κοινή ρίζα των ονομάτων Κέρκωπες και Κέρκωψ, οδηγείται χωρίς επαρκή στοιχεία ή επιφυλάξεις στην σχεδόν πλήρη μεταξύ τους εξίσωση (ως εάν, π.χ., με κριτήριο την κοινή ονομασία των *κερκίδων* του αργαλειού με τις *κερκίδες* των θεάτρων και τις *κερκίδες* των χεριών, κατατάσσαμε όλες αυτές τις *κερκίδες* στην ίδια κατηγο-

ρία φυσικών αντικειμένων). Δεύτερον, προσπερνά πολύ εύκολα το δεδομένο ότι *όλες οι σωζόμενες εικονογραφικές και ανάγλυφες παραστάσεις Κερκόπων τούς εμφανίζουν ως ανθρώπινα όντα, και μάλιστα χωρίς ουρά* είτε ψαριού ή φιδιού, που υποτίθεται πως είχαν πριν από την ζώγρησή τους, είτε πιθήκων, που υποτίθεται πως απέκτησαν μετά από αυτήν, πράγμα παράδοξο, όταν κανείς αποδίδει ακριβώς στην ουρά το όνομά τους.⁸ Άρα στην πιθηκοποίησή τους δεν φαίνεται να έπαιξε και τόσο βαρύνοντα ρόλο η εικονογραφία τους. Θα μπορούσε, βεβαίως, να αντιτείνει κανείς πως ο λόγος που οι Κέρκωπες των εικόνων δεν διαθέτουν ουρά, είναι το ότι η μεταμόρφωσή τους σε πιθήκους έγινε μετά την ζώγρησή τους από τον Ηρακλή, την οποία απεικονίζουν οι συγκεκριμένες παραστάσεις. Η ανταπάντηση είναι πως τότε α) θα έπρεπε να απεικονίζονται με την ουρά/κέρκο ψαριού ή φιδιού, στην οποία υποτίθεται πως όφειλαν το όνο-

4. Πολεμιστές των Σκοτεινών Χρόνων με τοξοειδή «ανάφορα». Αριστερά: από το Καλαπόδι. Δεξιά: από τη Θήβα.

μά τους, και β) όλες οι σωζόμενες παραστάσεις του κουβαλήματός τους δίχην πιθήκων (αλλά χωρίς ουρά!) έρχονται πολύ αργά για να επηρεάσουν την μεταμόρφωσή τους και – πολύ περισσότερο – το όνομα των Πιθηκουσσών. Και, τρίτον, ρίχνει στη Ζυγαριά Ψυχοστασίας βάρος μεγαλύτερο από αυτό που μπορεί να σηκώσει: στη ζυγαριά αυτή ζυγίζόταν η καρδιά του νεκρού από τη μια με ένα φτερό από την άλλη, ενώ ένας μπαμπούνος (ζώο που θεωρούνταν σοφό και όχι γελοίο σαν τους Κέρκωπες) «επιστατούσε» επικαθήμενος στον «κόκορα» της στήλης της· δεν νομίζω ότι η συγγένεια αυτής της παράστασης με εκείνην του Ηρακλή που κουβαλάει χεροπόδαρα δεμένους τους ανάποδα κρεμασμένους Κέρκωπες είναι τόσο στενή ώστε να επιβάλει την ιδέα της μεταμόρφωσής τους σε πιθήκους.

Εξάλλου, η ράβδος για μεταφορά φορτίων (γνωστή κατά την ιστορική αρχαιότητα ως *ανάφορον*⁹) έχει την δική της ανεξάρτητη, μακραιώνη, ενδεχομένως πολυχιλιετή και πάντως προγενέστερη της οποιασδήποτε ζυγαριάς, προϊστορία. Πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα πολυεργαλεία-όπλα του ανθρώπου, που προσφέρεται σχεδόν έτοιμο από την ίδια τη φύση. Ως μέσο μεταφοράς επιτρέπει α) την ισοζύγισή του φορτίου στα δύο άκρα της, β) την εύκολη ανύψωσή του, και, γ) την άνετη μεταφορά του, καθώς το κρατάει σε απόσταση από τα πόδια που κινούνται ανεμπόδιστα, ενώ αφήνει και τα χέρια σχεδόν εντελώς ελεύθερα. Λόγω της απλής της σύλληψης και κατασκευής, αυτή η χρήση της ράβδου θα πρέπει να ανάγεται στις αρχαιότερες φάσεις του κυνηγητικού/συλλεκτικού σταδίου της ανθρώπινης εξέλιξης. Αντίθε-

τα, η ζυγαριά είναι ένα πιο σύνθετο εργαλείο, που έρχεται αργότερα, καθώς προϋποθέτει όχι μόνο πιο λεπτή και περίπλοκη τεχνολογία αλλά και μετρήσεις, ακριβείς ποσοτικές συγκρίσεις και ανταλλαγές προϊόντων, δηλαδή εμπόριο, ή/και κεντρική διοίκηση. Καθώς φαίνεται, λοιπόν, είναι μάλλον η *ισοζυγισμένη ράβδος μεταφοράς φορτίων* αυτή που έδωσε την ιδέα της ζυγαριάς, όχι η ζυγαριά (και δη της ψυχοστασίας) στην ράβδο του Ηρακλή.

Εικονογραφικές μαρτυρίες της ράβδου μεταφοράς στον ελλαδικό χώρο γνωρίζουμε ήδη από τοιχογραφίες της μινωικής Κρήτης. Αιώνες αργότερα, σε παραστάσεις πολεμιστών από αγγειογραφίες των «σκοτεινών χρόνων» βλέπουμε πολεμιστές να κουβαλούνμπογαλάκια κρεμασμένα στα δύο άκρα ράβδου μεταφοράς,¹⁰ που μοιάζει καταπληκτικά με στέλεχος σύνθετου τόξου. Το συγκεκριμένο σχήμα ράβδου βεβαίως είναι καθεαυτό ιδιαίτερα βολικό, γιατί αφενός μεν επιτρέπει την σταθεροποίησή της στον ώμο και αφετέρου συγκρατεί τα φορτία στα άκρα της. Το γεγονός όμως ότι στις αρχαιότερες παραστάσεις της «τοξοειδούς» ράβδου είναι πολεμιστές αυτοί που την χρησιμοποιούν, μας επιτρέπει να υποθέσουμε όχι απλώς πως ήταν το τόξο που έδωσε την ιδέα της συγκεκριμένης τεχνικής βελτίωσης, αλλά πως το ίδιο το τόξο λειτουργούσε στις εκστρατείες των οπλιτών και ως ράβδος μεταφοράς φορτίου.

Έτσι άλλωστε συνήθιζαν και συνηθίζουν να κουβαλούν και οι κυνηγοί τα θηράματά τους, χρησιμοποιώντας συχνά ως «ανάφορον» το ίδιο το όπλο του κυνηγιού – στοιχείο που τονίζει επιδεικτικά την κυνηγητική τους δεινότητα. Έτσι κουβαλάει και ο Ηρακλής τους ζωογρημένους Κέρκωπες

5. Αριστερά: ο Ηρακλής μεταφέρει τους δεμένους Κέρκωπες. Πελίκη από την Κάτω Ιταλία, αγνώστου καλλιτέχνη, περί το 380 π.Χ. (Μουσείο Paul Getty).

Δεξιά: δούλος κουβαλά με «ανάφορον» αμφορείς.

στην αγγειογραφία που παρατίθεται στο παρόν άρθρο.

Η αιγυπτιακή Ζυγαριά Ψυχοστασίας, λοιπόν, δεν φαίνεται να έχει παίξει κάποιο ρόλο, και πάντως κανέναν αποφασιστικό ρόλο στην πιθηκοποίηση των Κερκώπων. Άλλοι, κατά τη γνώμη μου, ήταν οι αποφασιστικοί παράγοντες και άλλη η συνειρμική διαδρομή αυτής της μυθολογικής μεταμόρφωσης. Την σκιαγράφιση αυτής της διαδρομής θα επιχειρήσω στη συνέχεια.

Αναζητώντας μια πιο ικανοποιητική ερμηνεία

1. Πάταικοι και πίθηκοι

Έν αρχή ἦν ὁ *πίθηκος*: από το δικό του όνομα θα πρέπει να ξεκινήσουμε την αναδίφησή μας. Η προέλευση της λ. *πίθηκος* παραμένει αίνιγμα για τους γλωσσολόγους. Κάποια απώτερη ρίζα της στην ελληνική γλώσσα δεν έχει εντοπιστεί, ενώ η πιο σοβαρή προταθείσα υπόθεση, ότι συγγενεύει με την λατινική λέξη *foedus* (=δύσμορφος, βδελυρός), δεν φαίνεται πειστική.¹¹ Καθώς ο *πίθηκος* δεν είναι ιθαγενές ζώο του ελλαδικού χώρου, οι Έλληνες

δεν είχαν λόγο να δημιουργήσουν οι ίδιοι μια λέξη για κάτι που δεν εμπλεκόταν στον καθημερινό τους βίο. Αυτό σημαίνει είτε πως το όνομά του εισήχθη στον τόπο τους μαζί με δείγματα του ζώου (προήλθε, δηλαδή, από τη γλώσσα της «εισαγωγής»), είτε πως, όταν οι Έλληνες ήλθαν σε επαφή μαζί του, τού έδωσαν το όνομα με βάση κάποια λέξη της γλώσσας τους, η οποία ως τότε σήμαινε κάτι άλλο παρεμφερές. Κάποια πιο περίπλοκη διαδικασία, φυσικά, δεν αποκλείεται.

Ένας συνδυασμός αρχαίων φιλολογικών καθώς και αρχαιολογικών στοιχείων μάς οδηγεί στην παρακάτω (ως προς κάποια σημεία της πιθανολογικού, βεβαίως, χαρακτήρα) σύνθεση:

■ Από όποια γλώσσα και αν προήλθε, η λέξη *πίθηκος* αρχικώς για τους Έλληνες δεν αναφερόταν σε κάποιο ζώο αλλά στον νάνο, τον «άνθρωπίσκο», το μικροσκοπικό ομοίωμα ανθρώπου.¹² Άλλωστε, σύμφωνα με τις περί καθοδικής εξελίξεως των ειδών αντιλήψεις όλων των αρχαίων λαών,¹³ δεν ήταν οι άνθρωποι ανεπτυγμένο είδος πιθήκων αλλά, αντιστρόφως, οι πίθηκοι έκπτωτο είδος ανθρώπων.

- Ακόμη και ο ίδιος ο πίθηκος, που κατά την μινωική εποχή εισαγόταν από την Αίγυπτο στην Κρήτη και τη Θήρα για λόγους διασκέδασης κυρίως,¹⁴ στα μάτια των αρχαίων κατοίκων της Μεσογείου ήταν και παρέμεινε μέχρι τους Ελληνιστικούς χρόνους ένας ζωοποιημένος αστείος και γελοίος νάνος.¹⁵ Ο μεγαλόσωμος γορίλας, που ζούσε στα ενδότερα της Αφρικής, ήταν γι' αυτούς άγνωστος, όταν όμως τον πρωτο-αντίκρισαν, τον εξέλαβαν ως αποκτηνωμένο άνθρωπο. Όπως χαρακτηριστικά αφηγείται ο πρώτος επωνύμως γνωστός που ήλθε σε επαφή μαζί τους και που μας κληροδότησε την ονομασία τους, ο Καρχηδόνιος θαλασσοπόρος Άννων (6ος-5ο π.Χ. αι.), όταν επιχειρώντας τον δυτικό περίπλου της Αφρικής έφθασε μέχρι τον κόλπο του Νοτίου Κέρατος, σε ένα νησί του βρήκε «δασύτριχες γυναίκες, τις οποίες οι διερμηνείς ονόμαζαν γορίλες...». Ήταν δε τόσο άγριες αυτές οι γυναίκες γορίλες – δάγκωναν ή και κατασπάραζαν αυτούς που επιχειρούσαν να τις μεταφέρουν ζωντανές –, ώστε, για να έχουν δείγματά τους, οι σύντροφοί του σκότωσαν τρεις απ' αυτές, τις έγδαραν και πήραν τα τομάρια τους στην Καρχηδόνα.¹⁶
- Πίθηκοι και νάνοι προσφέρονταν ιδιαίτερα για την πρόκληση θυμής. Άσχετα από τον αρχικά προμηθεικό και συνεπώς αξιοσέβαστο χαρακτήρα που έκρυβαν κάποιοι νάνοι της μυθολογίας των μεταλλουργών, τα χαρακτηριστικά τους τούς καθιστούσαν πρόσφορους πρωταγωνιστές κωμικών ιστοριών. Αυτό δείχνει η παρουσία παντός τύπου νάνων (Κερκώπων, Πυγμαίων, Καβείρων) σε αρχαίες παραστάσεις με κωμικά συμφραζόμενα και μάλιστα σε χώρους ιερούς, όπως το Καβ(ε)ίριο της Βοιωτίας.
- Αναζητώντας λέξεις συγγενείς με το *πίθηκος* σε κάποια από τις γλώσσες της νοτιοανατολικής Μεσογείου, πέφτουμε πάνω στην φοινικική λέξη *πατάικος* ή *πάταικος* – δεν μπορούμε να ξέρουμε ποιος ήταν ο τονισμός της τον καιρό της μεγαλογράμματης γραφής· με αυτήν, όπως μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος, οι Φοίνικες δήλωναν τα νανοειδή αγαλματίδια που χρησιμοποιούσαν ως ακροστόλια των καρabiών τους, ολόδια με τα αγαλματίδια των *καβείρων*, των μεταλλουργών νάνων της μυθολογίας.¹⁷ Πιθανολογώ, λοιπόν, ότι η ελληνική λέξη «πίθηκος» είναι πα-

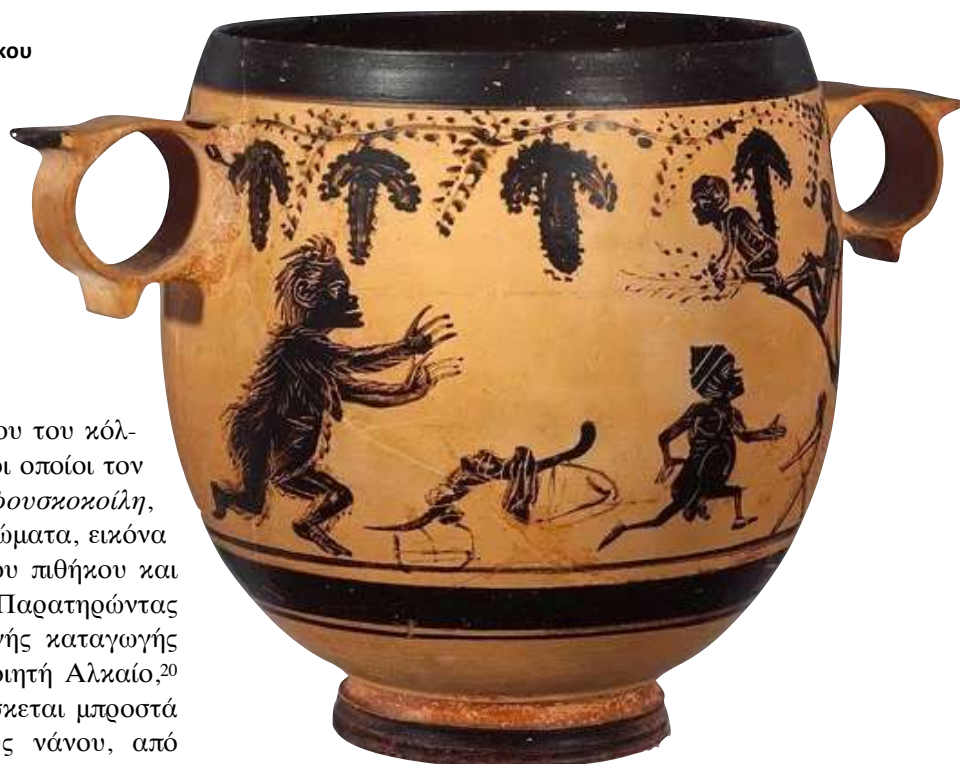
ρεφθαρμένη μορφή της φοινικικής *πάταικος*, με την οποία τόσο από μορφολογική όσο και από σημασιολογική άποψη βρίσκεται πολύ πιο κοντά απ' όσο στη λατινική *foedus*.

Δεν μπορεί να είναι τυχαίο το ότι η αναφορά του Ηροδότου στους Πατάικους γίνεται σε αντιπαροβολή προς τα αγαλματίδια του Καβειρίου της Μέμφιδας και τους μυθικούς Πυγμαίους· ούτε το ότι παραστάσεις Πυγμαίων και νεγροειδών νάνων βρίσκουμε κυρίως στα Καβείρια της Βοιωτίας (τόπο λατρείας των δαιμόνων της μεταλλουργίας), στην Ετρουρία (κατεξοχήν χώρα μεταλλουργών) και, την αρχαιότερη σωζόμενη παράσταση Πυγμαίου – τέλος του 8ου αι. π.Χ. – σε όστρακο των Πιθηκουσσών. Οι Πιθηκούσες ήταν τόπος τόσο στενής συνύπαρξης, συνεργασίας και ζύμωσης Φοινίκων και Ελλήνων ακριβώς την εποχή της μετάγγισης του αλφαβήτου από τους πρώτους στους δεύτερους, όπως δείχνουν τα διάσπαρτα δείγματα τόσο φοινικικής όσο και ελληνικής γραφής στο νησί, ώστε να θέτει σοβαρή υποψηφιότητα για κοιτίδα του πρώτου ελληνοποιημένου αλφαβήτου.¹⁸ Θα ήταν, λοιπόν, πολύ φυσικό να περάσει τότε και εκεί η φοινικική λέξη *πάταικος* στα ελληνικά ως *πίθηκος*.

Οι *πάταικοι* πρέπει να ήταν νάνοι που τούς συνόδευε η φήμη των απατεώνων, αν κρίνουμε από το παράγωγο του ονόματός τους *παταικίων*,¹⁹ που αποδιδόμενο με ακρίβεια στα νεοελληνικά σημαίνει «αυτός που κάνει μαϊμουδιές». Πρόκειται για συμπεριφορά που, όπως θα δούμε πιο κάτω, οι αρχαίοι θεωρούσαν χαρακτηριστική και των πιθήκων και των Κερκώπων.

Την υπόθεση πως η λ. *πίθηκος* προήλθε από εξελληνισμό (με την αναγκαία ως εκ τούτου μικρή παραφθορά και πιθανώς αντιμετάθεση των φωνηέντων των δύο πρώτων συλλαβών) της φοινικικής λέξης *πάταικος* ενισχύει μία αρχαία πληροφορία προερχόμενη από τον φαινομενικώς εντελώς άσχετο χώρο των ανθρωπωνυμίων, και συγκεκριμένα του ονόματος του σοφού ηγέτη της αρχαϊκής Μυτιλήνης Πιττακού. Τα ανθρωπωνύμια συχνά προέρχονται από παρατσούκλια που αποδίδουν συγκεκριμένα έντονα χαρακτηριστικά των φερόντων προσώπων, όπως, π.χ., το *Κικέρων*, που προήλθε από την μεγάλη σαν ρεβίθι – λατινιστί *cicer* – κρεατοελιά που λέγεται πως είχε στη μύτη του ο ρήτορας. Το όνομα του Πιττακού φαίνεται

6. Κωμική αντιστροφή των ρόλων πιθήκου και νάνων (από σκύφο του θηβαϊκού Καβειρίου, 430-400 π.Χ.). Αξίζει να παρατηρηθεί πως ο έντρομος από την (μάλλον ερωτική) επίθεση της πιθηκίνας νάνος, που τρέχει για να σκαρφαλώσει στην κληματαριά, έχει εγκαταλείψει πίσω του ένα «ανάφορον», από τις άκρες του οποίου κρέμονται δύο καλάθια για συλλογή σταφυλιών.

πως προέκυψε από παρατσούκλι που του κόλλησαν οι πολιτικοί του αντίπαλοι, οι οποίοι τον περιέγραφαν ως *στραβοπόδη* και *φουσκοκοίλη*, που σέρνει τις πατούσες του στα χώματα, εικόνα που ελάχιστα απέχει από αυτήν του πιθήκου και καθόλου από αυτήν του Καβείρου. Παρατηρώντας την εμπαθή περιγραφή τού ταπεινής καταγωγής Πιττακού από τον αριστοκράτη ποιητή Αλκαίο,²⁰ έχει κανείς την εντύπωση πως βρίσκεται μπροστά σε μια καρικατούρα πιθηκοειδούς νάνου, από αυτές που συναντάμε στις αγγειογραφίες των Καβειρίων:

Τούτον Ἄλκαϊος σαράποδα μὲν καὶ σάραπον ἀποκαλεῖ διὰ τὸ πλατύπουν εἶναι καὶ ἐπισύρειν τὴν πόδε· χειροπόδην δὲ διὰ τὰς ἐν τοῖς ποσὶ ῥαγάδας, ἃς χειράδας ἐκάλουν· γαύρηκα δὲ ὡς εἰκὴ γαυριῶντα· φύσκωνα δὲ καὶ γάστρωνα ὅτι παχὺς ἦν· ἀλλὰ μὴν καὶ ζοφοδορπίδαν ὡς ἄλυχνον· ἀγάσυρτον δὲ ὡς ἐπισεσυρμένον καὶ ῥυπαρόν.²¹

Το σχετλιαστικό ανθρωπωνύμιο Πιττακός, λοιπόν, φαίνεται πως διασώζει την μεταβατική μορφή από την φοινικική λέξη *πάταικος* στην ελληνική *πίθηκος*: *πάταικος > πίττακος²² > πίθηκος*.

Πολύ πίσω στον χρόνο η λέξη ενδεχομένως παραπέμπει σε προσφώνηση των νηπίων: μικρασιάτισσες από το Ικόνιο που με την ανταλλαγή πληθυνσμών εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα φώναζαν χαιδευτικά τα μικρά «πίτσικο» και «πιτσικάκι». Μήπως κάπως έτσι η προσφώνηση του ανθρώπινου νηπίου έγινε όνομα του «ανθρωπίσκου»;

2. Από την κερκώπη στους Κέρκωπες

Τους Κέρκωπες η μυθολογική παράδοση τους θέλει «ανθρωπίσκους» που, για τιμωρία της δόλιας συμπεριφοράς τους, μεταμορφώθηκαν σε πιθήκους. Το όνομά τους μάλιστα, η παράδοση αυτή το συνδέει ευθέως με την πιθηκοποίησή τους, αφού

7. Θραύσμα τοπικής προέλευσης κρατήρα από την τοποθεσία Lacco Ameno των Πιθηκουσσών με τη φιγούρα πιθηκόμορφου Πυγμαίου σε πάλη με γερανό (μοτίβο γνωστό από την *Ιλιάδα*, Γ 2-7) και με την επιγραφή του καλλιτέχνη κατασκευαστή: «JINOS ME POIHSE[». Τέλος του 8ου αι. π.Χ.

χάρη σ' αυτήν απέκτησαν την χαρακτηριστική πιθηκήσια ουρά, τον *κέρκο*. Εδώ όμως δύο παράδοξα συμβαίνουν. Το πρώτο έχει σχέση με την ίδια την αφήγηση: θα περίμενε κανείς πως η τιμωρία θα συνέτιζε τους Κέρκωπες, αντ' αυτού όμως τους διευκόλυνε, αφού του λοιπού χρησιμοποιούσαν το κούνημα του *κέρκου* για να καλοπιάνουν τους αφελείς και να τους εξαπατούν.²³ Το δεύτερο αφορά στην πλήρη αναντιστοιχία της μυθολογικής τούτης αφήγησης με τις ζωγραφικές ή γλυπτές παραστάσεις των Κερκώπων: σε καμία από αυτές δεν διακρίνουμε ίχνη ουράς.

Τούτο συνιστά εξαιρετικό παράδοξο που απαιτεί κάποια εξήγηση, δεδομένου ότι το θέμα της μεταμόρφωσης παρέχει πρώτης τάξεως υλικό στον εικαστικό καλλιτέχνη για να ξεδιπλώσει το ταλέντο

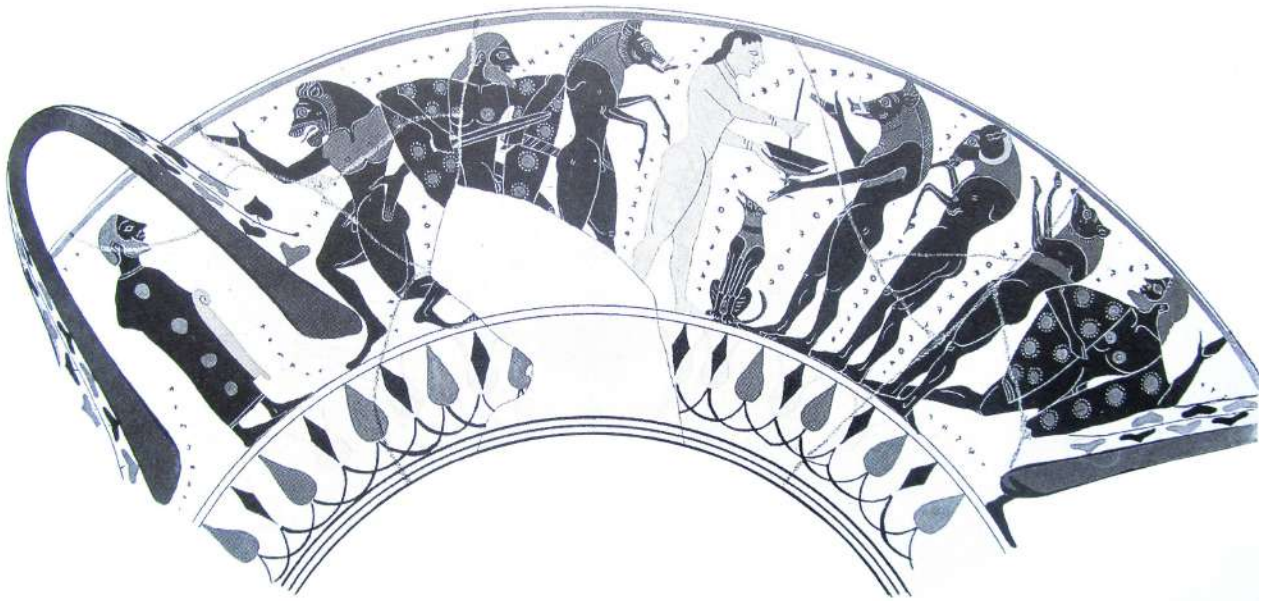

8. Οι Τυρσηνοί πειρατές μεταμορφώνονται σε δελφίνια. Ετρουσκική μελανόμορφη κάλπη/υδρία, του Ζωγράφου του Micali, 510-500 π.Χ.

του και να δημιουργήσει μια συναρπαστική (και, φυσικά, εμπορικώς δελεαστική) παράσταση. Ενώ, π.χ., τους Τυρσηνούς πειρατές που μεταμορφώθηκαν σε δελφίνια οι παραστάσεις συχνά τους εμφανίζουν στη διαδικασία της μεταμόρφωσης είτε με ουρά είτε με κεφάλια δελφινιών, και τους συντρόφους του Οδυσσέα που μεταμορφώθηκαν σε γουρούνια τούς εμφανίζουν με γουρουνίσια κεφάλια ή σώματα, για την μεταμόρφωση των Κερκώπων σε πιθήκους καμία από τις πολλές παρόμοιες παραστάσεις δεν παρέχει μια μικρή έστω σαφή ένδειξη – ούτε καν μια ουρά που μόλις αρχίζει να φυτρώνει, κάτι που θα ήταν τόσο εύκολο να προστεθεί με μια πινελιά, προσφέροντας ταυτόχρονα και ιδιαίτερη χάρη στην εικόνα καθώς θα διακωμωδούσε ακόμη πιο εύστοχα το πάθημα των Κερκώπων. Τούτο γίνεται ακόμη πιο παράδοξο, αν δεχθούμε – όπως γινόταν δεκτό ήδη από την ύστερη ιστορική αρχαιότητα και όπως γίνεται ακόμη δεκτό – πως το ίδιο το όνομα των Κερκώπων, το οποίο λογικά θα πρέπει να συνοψίζει την ταυτότητά τους, παράγεται από τη λέξη *κέρκος*, που σήμαινε «ουρά».

Δικαιούμαστε, λοιπόν, να αναρωτηθούμε: μήπως ο μύθος της μεταμόρφωσης των Κερκώπων σε πιθήκους – ο οποίος, σημειωτέον, μαρτυρείται για πρώτη φορά τον 1ο αι. μ.Χ. – αποτελεί ύστερη ετυμολογικού χαρακτήρα δημιουργία; Μήπως το όνομα των Κερκώπων δεν είχε αρχικώς σχέση με την ουρά τους; Μήπως η ίδια η λέξη *κέρκος* παλαιότερα δεν σήμαινε ουρά;

Μια πρώτη υπόθεση, στην οποία με ενέβαλαν οι προαναφερόμενες διαπιστώσεις, ήταν ότι το πρώτο συνθετικό του ονόματος των Κερκώπων (*κερκ-*) αναφερόταν στην όψη (στην οποία άλλωστε κατά πολλούς παραπέμπει και το δεύτερο συνθετικό, *ώψ* –βλέμμα, όψη, οφθαλμός)-²⁴ ότι ενδεχομένως είχε σχέση, π.χ., με τα γουρλωτά μάτια των νάνων. Για τον έλεγχο μιας τέτοιας υπόθεσης, θα έπρεπε να εξεταστεί η πιθανότητα αρχικώς να αποκαλούντο **Δέρκωπες* (από το *δέρκομαι*, ήτοι «κοιτάζω διαπεραστικά») και να έγιναν *Κέρκωπες* με αφομοίωση του *δ* της πρώτης συλλαβής προς το *κ* της δεύτερης. Παρόμοιες μεταβολές λέξεων λόγω παρακουσμάτων, παρηχήσεων ή συνειρμικών επιδράσεων δεν είναι ασυνήθιστες. Η λ. *τραγωδία*, π.χ., είναι πιθανό να προήλθε από την *τρυγωδία*, την «ωδή του τρύγου»· η αιτία για την οποία επικρά-

9. Οι σύντροφοι του Οδυσσέα στο στάδιο της μεταμόρφωσής τους σε γουρούνια.

τησε να λέγεται *τραγωδία* ήταν, ίσως, η αναπόφευκτη συμμετοχή σ' αυτή την ερωτική διονυσιακή γιορτή κωμωστών που παρίσταναν τραγόποδες σατύρους, καθώς οι τράγοι στην συνείδηση των αγροτοκτηνοτροφικών κοινωνιών πάντα εθρούντο όντα με χαρακτηριστικώς αχαλίνωτη σεξουαλική δραστηριότητα. Εντούτοις, ενώ για την μετάπτωση της *τρυγωδίας* σε *τραγωδία* έχουμε αρκετές αρχαίες αναφορές,²⁵ δεν υπάρχει μαρτυρία της λέξης **δέρκωψ* ή κάποιας συναφούς εκδοχής της στην αρχαία γραμματεία. Αυτή, λοιπόν, η αρχική ετυμολογική μου υπόθεση έπρεπε να εγκαταλειφθεί.

Κέρκωπες και κερκώπη

Τούτο με οδήγησε στην εξέταση ενός άλλου ενδεχομένου: το όνομα των Κερκώπων να προήλθε από την παρομοίωσή τους με το έντομο κερκώπη, ένα είδος τριζονιού, τον γρύλο των καλαμών.²⁶

Θα αντιτείνει δικαίως κανείς πως η απουσία εικονογραφικών ενδείξεων για παρομοίωση των Κερκώπων με τριζόνια είναι ακόμη πιο απόλυτη από αυτήν της παρομοίωσής τους με πιθήκους. Η απάντηση εδώ είναι απλή: η συγκεκριμένη παρομοίωση δεν αφορά τα σωματικά αλλά τα ψυχικά χαρακτηριστικά· η μυθολογική παράδοση θέλει

τους Κέρκωπες ακαμάτες νάνους που ζουν σε βάρος των άλλων, περιπαίζοντας, διασκεδάζοντας και εξαπατώντας τους,²⁷ όπως στον μύθο του Αισώπου το τζίτζικι ζει και διασκεδάζει σε βάρος του μερμηγκιού. Στην «κοινωνία» των νάνων της αρχαίας μυθολογίας, όπου το κάθε είδος τους εκπροσωπούσε τον χαρακτήρα κάποιας αντίστοιχης ομάδας ανθρώπων, οι Κέρκωπες ήταν οι καταφερτζήδες απατεωνίσκοι που ζούσαν γλεντώντας ανέμελα σε βάρος των άλλων· ήταν τα τριζόνια της μυθολογίας, και ονομάστηκαν *κέρκωπες* με τον τρόπο που ακόμη και σήμερα ο ακαμάτης γλεντζές χαρακτηρίζεται «τζιτζικας» – σε αντιπαράθεση με τον αφιερωμένο στη δουλειά του, που τον λέμε «μυρμήγκι». Το όνομά τους, δηλαδή, δεν το όφειλαν στη σωματική ομοιότητά τους με το έντομο *κερκώπη* αλλά στην ομοιότητα του χαρακτήρα τους.

10. Τριζόνι ή γρύλος, η αρχαία κερκώπη, σε μοντέρνα καρτουνίστικη απόδοση.

Η ένσταση πως δεν μπορεί ο υποτιθέμενος χαρακτήρας ενός ζώου να αποτελέσει στοιχείο ταυτότητας ενός μυθικού ανθρωπίσκου, δεν ισχύει: οι άνθρωποι όλων των εποχών έτειναν να αποδίδουν τυπικούς ανθρώπινους χαρακτήρες σε διάφορα ζώα. Έτσι, π.χ., ο πονηρός περνάει ακόμη στον καθημερινό λόγο ως «αλεπού», ο αναισθητός ως «γάιδαρος», ο σιχαμερός ως «γουρούνι», ο σωματικά δυνατός ή ο οργισμένος ως «ταύρος», αυτός που τα βγάζει πέρα στις δύσκολες καταστάσεις ως «γάτα» (ενίοτε μάλιστα «με πέταλα»), κλπ. Σε καμία από αυτές τις ιστορίες οι ήρωες δεν παίρνουν πραγματικά χαρακτηριστικά ζώων, λόγος που ίσχυε και για την περίπτωση Κερκώπων. Όλη σχεδόν η αισώπεια μυθολογία στηρίζεται σ' αυτό τον μηχανισμό της ταύτισης των ανθρώπινων χαρακτήρων με υποτιθέμενους χαρακτήρες ζώων. Έχουμε κάθε λόγο μάλιστα να υποθέτουμε πως ο μύθος της αντιπαραβολής του γλεντζέ, ακαμάτη και καταφερτζή τζίτζικα με τον δουλευταρά μέρμηγκα αποτελεί ύστερη παραλλαγή μιας πολύ αρχαιότερης μυθικής παραβολής, στην οποία συμπρωταγωνιστής του μέρμηγκιού ήταν η κερκώπη. Ως γέφυρα ανάμεσα στον «κρέκοντα» τζίτζικα και την κερκώπη φαίνεται να λειτουργεί το τετράστιχο του Μνάσαλλου (*Anthologia Graeca*, 7, επιγρ. 192):

*Ουκέτι δὴ περὺγεσσι λιγυφθόγγοισιν αἰεσίεις,
ἀκρί, κατ' εὐκάρπους αὐλάκας ἔξομένα,
οὐδέ με κεκλιμένον σκιερὰν ὑπὸ φυλλάδα τέρψεις,
ξουθὰν ἐκ περὺγων ἀδὺ κρέκουσα μέλος.*

Η αντίστροφη διαδρομή (από τους Κέρκωπες της μυθολογίας στην κερκώπη της ζωολογίας) δεν μπορεί να αποκλειστεί ως αδύνατη, είναι όμως μάλλον απίθανη, κυρίως λόγω του ότι αφετηρία για τη δημιουργία (και την ονοματοδοσία) των φανταστικών όντων είναι τα φυσικά όντα ή φαινόμενα: π.χ., ο θεός Ουρανός προέκυψε από μυθοποιητική προσωποποίηση του ουρανού, η Λερναία Ύδρα από την μυθοποίηση και μεγέθυνση της συνήθους ύδρας, δηλαδή του νερόφιδου, ο Μινώταυρος και ο Κένταυρος από διασταύρωση στοιχείων ζωικών με ανθρώπινα, κλπ.

Οι Κέρκωπες, λοιπόν, φαίνεται πως ήταν ανθρωπόμορφοι νάνοι που είχαν τα υποτιθέμενα ψυχικά – επαναλαμβάνω, όχι τα φυσικά – χαρακτηριστικά της κερκώπης. Στον κόσμο των νανοειδών δαιμόνων της μεταλλουργίας, των Ιδαίων Δακτύλων και

των Καβείρων, που εργάζονταν σκληρά στα μεταλλουργεία ή τα μεταλλουργεία όπως τα μέρμηγκα στις δικές τους σήραγγες και φωλιές, οι Κέρκωπες εκπροσωπούσαν την αναπόφευκτη πανταχού παρούσα μερίδα των ανέμελων καλοπερασάκηδων²⁸ που αντλούσαν τα προς το ζην από τη σοδειά των άλλων, επιστρατεύοντας προς τούτο κάθε τρόπο εξαπάτησης. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποδίδουν οι αρχαίες παραδόσεις στους Κέρκωπες – λόγος για τον οποίο εκείνος που καλείται να τους διαπομπέψει είναι αυτός που συνιστά το ακριβώς αντίθετό τους πρότυπο, ο κατεξοχήν καματερός μυθικός ήρωας, ο πρωταγωνιστής των «αγαρειών» Ηρακλής. Το ερώτημα, συνεπώς, για την ετυμολόγηση του ονόματος των Κερκώπων ανάγεται σε εκείνο της κερκώπης.

Το όνομα της «κερκώπης»

Το ρήμα *κρέκω*, αναμφίβολα πρώτο συνθετικό του ονόματος της κερκώπης, είναι πιθανότατα ηχοποιήτο,²⁹ όπως και τα ουσιαστικά *κερκίς* και *κρέκος/κέρκος*, στα οποία θα αναφερθούμε πιο κάτω. Ακόμη και τα νεοελληνικά ονόματα του εντόμου που οι αρχαίοι αποκαλούσαν κερκώπη, τα «τριζόνι» και «γρύλος», σχετίζονται άμεσα με το τριζιμο των ελύτρων του εντόμου και με το «κρυλ-κρυλ» του ήχου τους. Το ίδιο συμβαίνει και με το αγγλικό του όνομα *cricket*.

Για την ετυμολόγηση ολόκληρου του ονόματος της κερκώπης αρχικά είχα κάνει την υπόθεση πως αυτό προήλθε από τον χαρακτηριστικό ήχο που παράγει το έντομο «κρέκοντας» (=κροτώντας) σαν «κώπες» τα έλυτρα των φτερών του: **κρεκ-κώπη* > **κερκώπη* > κερκώπη. Τούτο όμως προϋποθέτει ότι η λ. *κώπη* σήμαινε από τότε «κουπί», προϋπόθεση που δεν ισχύει, δεδομένου ότι *κώπη* λεγόταν γενικώς η «λαβή» ενώ η μετάλλαξή της σε «κουπί» προέκυψε σε πολύ ύστερους καιρούς. Προϋποθέτει επίσης ότι εκείνοι που έδωσαν στο γρύλο το όνομα κερκώπη είχαν την ευκαιρία πριν το ονοματοδοτήσουν να παρακολουθήσουν από κοντά τον τρόπο με τον οποίο το έντομο παράγει τον ήχο του, πράγμα εξαιρετικά δύσκολο, όπως ξέρει όποιος έχει περάσει τη ζωή του στους αγρούς. Και τούτο γιατί, σε αντίθεση με το τζίτζικι, ο γρύλος παράγει τον χαρακτηριστικό ήχο του τη νύχτα, οπότε, και λόγω σκότους και λόγω μεγέθους, είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει αντικείμενο παρατήρησης επί το

«μουσικόν» έργον. Περισσότερο πιθανό ως εκ τούτου θεωρώ το όνομα της *κερκώπης* να προήλθε από το ηχοποιητό ρήμα *κρέκω* και το ουσιαστικό *ὄψ* (γεν *ὄπος*, αιτ. *ὄπα* = φωνή), να είχε αρχική μορφή **κρεκο-ὄπη*, δηλαδή «κρεκό-φωνη», και να σήμαινε απλώς το πλάσμα που «βγάζει κρουστή φωνή» – την «κρατσανιστή», όπως τη λένε ακόμη σε χωριά της Ηπείρου.

Σε κάθε περίπτωση, το όνομα της *κερκώπης* δεν έχει σχέση με τον *κέρκο*/ουρά, δεδομένου μάλιστα ότι το συγκεκριμένο έντομο δεν διαθέτει καν ουρά.³⁰ Εξάλλου, το ουσιαστικό *κέρκος* με την έννοια της ουράς μαρτυρείται μόνο από τον 5ο αι. π.Χ. και εξής,³¹ δεδομένο που ενδεχομένως συνεπάγεται ύστερη και μάλλον δευτερογενή εξέλιξη. Και η πρωτογενής σχέση του *κέρκου*/ουράς με το ρήμα *κρέκω* συνιστά επίσης πρόβλημα: σύμφωνα με κάποιους αρχαίους, η ουρά ονομάστηκε *κρέκος* από τον ήχο που παράγει το χτύπημά της³² εντούτοις, ακόμη κι αν χρησιμοποιηθεί ως μαστίγιο, ο ήχος της ουράς δε μοιάζει με τον κρουστό ήχο που υποδηλώνει το *κρέκω*. Άρα το ερώτημα, πώς συνδέθηκε ο *κρέκος*/ουρά με το ρήμα *κρέκω*, δεν έχει ακόμη βρει ικανοποιητική απάντηση. Είμαστε υποχρεωμένοι να την επιχειρήσουμε – το αν το εγγείρημά μας αποβεί ή όχι επιτυχές, θα το κρίνουν άλλοι, περισσότερο αρμόδιοι περί τα γλωσσολογικά.

3. *κρέκω*, *κέρκος* και *κερκίς*

Αφετηρία μας είναι η καθολικώς δεκτή παραδοχή πως οι λέξεις *κέρκος* και *κερκίς* συγγενεύουν με το ρήμα *κρέκω*. Ποιο νήμα όμως και με ποιο τρόπο συνδέει τόσο συγγενείς ως προς την καταγωγή και ταυτοχρόνως τόσο διαφορετικές ως προς τα σημασινομένα τους λέξεις, όπως ο *κέρκος*/ουρά, η *κερκίς* της υφαντικής, η *κερκίς* του ανθρώπινου σώματος και η *κερκίς* του θεάτρου, με το ρήμα *κρέκω*, που αναμφισβήτητα αναφέρεται στον χαρακτηριστικό ήχο που παράγεται από την *κρούση* στερεών σωμάτων;

Η (δυσχερής και επικίνδυνη) ανάδρομη κολύμβηση προς την πηγή των εξεταζόμενων λέξεων μάς οδηγεί προς την παρακάτω (ανα)σύνθεση:

α. Η αρχική έννοια της λ. *κέρκος*

Κατά Frisk, Chantraine και Beekes, η αρχική έννοια του *κέρκος* ήταν «ράβδος». Καθώς δεν υπάρχει κάποια αρχαία μαρτυρία γι' αυτό, υποθέτω ότι την

ιδέα την υπέβαλε η συν-αναφορά των λέξεων *κέρκος* και «ράβδος» σε δύο κείμενα που επαναλαμβάνονται αμέτρητες φορές από τον καιρό που έχουν πρωτογραφεί, ιδίως το δεύτερο από αυτά. Το πρώτο είναι του φιλοσόφου Κλέαρχου (4ος-3ος αι.):

*ὁ ἐξώκοιτος ἰχθύς, ὃν ἔνιοι καλοῦσιν ἄδωνιν, ... ἀπὸ τῶν βραγχιῶν ἐκατέρωθεν τοῦ σώματος μέχρι τῆς κέρκου μίαν ἔχει διηνεκὴ λευκὴν ῥάβδον.*³³

Το δεύτερο είναι από τη Βίβλο:

*εἶπεν δὲ αὐτῷ Κύριος Τί τοῦτό ἐστιν τὸ ἐν τῇ χειρὶ σου; ὁ δὲ εἶπεν Ῥάβδος. καὶ εἶπεν Ῥίγρον αὐτὴν ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ ἔρριπεν αὐτὴν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐγένετο ὄφις· καὶ ἔφυγεν Μωσῆς ἀπ' αὐτοῦ. καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς Μωυσήν Ἐκτεινον τὴν χεῖρα καὶ ἐπιλαβοῦ τῆς κέρκου· ἐκτείνας οὖν τὴν χεῖρα ἐπέλαβετο τῆς κέρκου, καὶ ἐγένετο ῥάβδος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.*³⁴

Από τις συν-αναφορές αυτές συνάγεται μεν η ομοιότητα *κέρκου*/ουράς και ράβδου, δεν προκύπτει όμως ότι το όνομα της τελευταίας ήταν κάποτε *κέρκος*.³⁵ Υπέρ μιας τέτοιας ετυμολόγησης θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς – δεν γνωρίζω αν κάποιος γλωσσολόγος το έχει ήδη κάνει –, ότι εκείνο που συνδέει την ράβδο με το ρήμα *κρέκω* είναι ο διαρκώς επαναλαμβανόμενος κατά την διάρκεια του βαδίσματος κρουστός ήχος της βακτηρίας στο έδαφος. Ο *κρέκος*/ουρά όμως μπορεί να συνδεθεί περισσότερο πειστικά όχι μόνο με το ρήμα *κρέκω* αλλά και με το ουσιαστικό *κερκίς* (και μάλιστα με οποιαδήποτε έννοιά του), μέσα από μια πολύ διαφορετική συνειρμική διαδρομή, της οποίας τα υπέρ την επιφάνεια του υποσυνειδήτου ίχνη μπορούμε νομίζω με σαφήνεια να παρακολουθήσουμε στη συνέχεια.

«*Κρέκος*» ή «*κέρκος*» αρχικά πρέπει να ήταν η *αρμαθιά των κρίκων*, που χτυπώντας ο ένας στον άλλον, όπως οι χάντρες του κομπολογιού, παράγουν το χαρακτηριστικό ήχο «κρικ-κρικ», απ' όπου πήρε το όνομά του – διαδικασία ανάλογη με αυτήν που συνδέει τον *κρότο* με το *κρόταλον*. Με το ίδιο σκεπτικό, «*κερκίς*»/κερκίς θα πρέπει να λεγόταν αρχικά ο «*κρίκος*», η *χάντρα*, ο *σπόνδυλος του «κέρκου»*.

Η ονομασία, βεβαίως, προϋποθέτει την ύπαρξη του ονοματιζόμενου· προϋποθέτει, δηλαδή, όχι απλώς την πρώιμη ύπαρξη αλλά και την διαδεδομένη χρήση κατασκευών σαν τα κομπολόγια. Οι

11. Η αρχαιότερη γνωστή ελλαδική παράσταση κομπολογιού. Τοιχογραφία από τη «Δεξαμενή των καθαρμών», Ξεστή Θήρας, 1650 π.Χ.

αρχαιολογικές ενδείξεις για χρήση κομπολογίων στην απώτερη αρχαιότητα είναι από πρώτη άποψη πενιχρές. Και λέμε «από πρώτη άποψη», γιατί το μπεγλέρι το έχουμε συνδέσει αφενός με τον τουρκικό τρόπο ζωής και αφετέρου αποκλειστικά με τους άντρες. Από την άλλη όμως, η χρήση ορμαθών με κρίκους, χάντρες ή σπονδύλους ήταν ευρύτατα διαδεδομένη σε όλους τους λαούς από τους απώτατους προϊστορικούς χρόνους, όπως δείχνει η ανεύρεση χανδρών σχεδόν σε όλους τους αρχαιολογικούς χώρους. Στην κύρια χρήση τους οι

ορμαθοί φαίνεται πως ήταν περιδέραια γυναικών. Τι ποσοστό άραγε απ' αυτούς χρησιμοποιούντο ως κομπολόγια; Στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να απαντήσουμε ίσως υπάρχουν, μπορεί όμως να μην έχουν αναγνωστεί σωστά, εξ αιτίας του ότι από πλευράς κατασκευής το κομπολόι δεν διαφέρει σε τίποτε από ένα γυναικείο περιδέραιο. Εντούτοις, η πρώτη παράσταση κομπολογιού στον ελλαδικό χώρο είναι αρχαιότατη – 17ος αι. π.Χ. –, προέρχεται από τοιχογραφία της Θήρας, και εμφανίζει γυναίκα να κρατά κομπολόι με χάντρες, σαφώς διαφορετικό από το περιδέραιο που φορά.

Ως εκ τούτου, οι περιπτώσεις εντοπισμού χανδρών σε ανδρικές ταφές ή και σε ταφές που χαρακτηρίστηκαν γυναικείες με αποκλειστικό ή κύριο κριτήριο την παρουσία χαντρών, θα πρέπει μάλλον να επαναξιολογηθούν.

Οι λόγοι της ευρύτατης διάδοσης των «ορμαθών» ή «ορμων» σε όλες τις εποχές και σε όλους τους λαούς δεν ήταν απλώς, ίσως μάλιστα ούτε καν κυρίως, κοσμητικοί όσο ήταν μαγικο-θησκευτικοί, λόγω της ιερότητας του κύκλου τον οποίον σχημάτιζε ο κάθε κρίκος χωριστά, αλλά και η δεμένη στις άκρες της αρμαθιάς των κρίκων/σπονδύλων. Όπως σωστά αναφέρει η Γλύκα Μητσιού:

«Ο κύκλος από τα πανάρχαια χρόνια αποτελεί σύμβολο της ολότητας, της πληρότητας, της πραγμάτωσης του ταυτόχρονου, της σύμπτωσης της αρχής και του τέλους κάθε γεγονότος και κάθε δημιουργίας. Η έννοια του κύκλου ήταν πάντα ιερή, ως το πιο φυσικό σχήμα αναπαράστασης της κοσμικής ενότητας και των ηλιακών και πλανητικών κύκλων».³⁶

Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο και δεν στερείται και για το θέμα μας σημασίας το ότι το κομπολόι αποτελεί ιερό εξάρτημα σε τελετουργίες διαφόρων θρησκευμάτων, και όχι μόνο στους μοναστικούς κύκλους.³⁷ Και τα θυματά του ορθόδοξου εκκλησιαστικού τελετουργικού, που κρέμονται από αλυσίδες με κουδουνάκια που θυματίζουντα κουδουνίζουν, έχουν ένα συγγενές με το κομπολόι προχριστιανικό παρελθόν, άσχετα από το εάν αυτό έχει περιπέσει σε λήθη.

Βεβαίως, τα περιδέραια δεν κατασκευάζονταν όπως αργότερα τα κομπολόγια για να παράγουν ήχο, αυτό όμως δεν τα εμπόδιζε να τον παράγουν σε χαρακτηριστικό τρόπο σε οποιαδήποτε κίνηση, ό-

12. Αρχαίος όρμαθός. Ο Πολυνίκης χαρίζει στην Εριφύλη το περιδέραιο της Αρμονίας. Αττική ερυθρόμορφη οينوχόη, Ζωγράφος του Mannheim, 450-440 π.Χ.

13. Σύγχρονο μπεγλέρι.

πως, π.χ., σ' αυτήν του χορού. Και ας μην είμαστε σίγουροι για το ότι οι Αρχαίοι δεν κατασκεύαζαν «αρμαθιές» (όρμαθούς ή όρμους) ολίδιες με τα σημερινά κεχριμπαρένια κομπολόγια, με λειτουργία ίδια με την σημερινή, εμπλουτισμένη και ενισχυμένη μάλιστα με τις μαγικές, όπως τις θεωρούσαν τότε, ιδιότητες του ήλεκτρου. Ποια ήταν, π.χ., η χρήση του χρυσού όρμου με τις κεχριμπαρένιες χάντρες της *Οδύσσειας*;³⁸ Τι εξυπηρετούσε ο όρμαθός με κρίκους μαγνήτη και σιδήρου, που τόσο ακριβόλογα περιγράφει ο Πλάτων στον *Ιωνά* του,³⁹ και τον οποίο γνωρίζουν επίσης άριστα ο Αριστοτέλης,⁴⁰ ο Στράτων⁴¹ και άλλοι; Μπορεί, λοιπόν, στην εποχή των προαναφερόμενων συγγραφέων το κομπολόι τους να μη λεγόταν πια κρέκος,

ή το λαϊκό αυτό όνομά του να μην είχε θέση στην λόγια γλώσσα τους, οι κροτούντες κρίκοι του όμως – τότε κερκίδες – διατήρησαν το όνομα που είχαν πάρει από αυτόν.

Το ότι, συνεπώς, στην αρχαία γραμματεία δεν βρίσκουμε τη λέξη *κρέκος ή κέρκος με την έννοια του μπεγλεριού δεν συνιστά απόδειξη πως η λέξη δεν χρησιμοποιείτο με την έννοια αυτή σε ένα προωμότερο στάδιο. Η επιστήμη της γλωσσολογίας γνωρίζει πολυάριθμες περιπτώσεις υποθετικών μεν αλλά απολύτως αναγκαίων ενδιάμεσων μορφών λέξεων που έχουν πλέον χαθεί, έχοντας όμως αφήσει απογόνους με το δικό τους «DNA». Θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε τις τέτοιου είδους χαμένες πια μορφές λέξεων με τις πρόχειρες γέφυρες

που χρησιμοποιεί ένα εκστρατευτικό σώμα για να περάσει τα ποτάμια που του φράζουν το δρόμο, και οι οποίες μετά την διάβαση καταστρέφονται πίσω του. Η ανάγνωση των πινακίδων της Γραμμικής γραφής Β επιβεβαίωσε μερικές τέτοιες μορφές λέξεων, των οποίων την προύπαρξη είχαν υποθέσει οι γλωσσολόγοι. Εξάλλου, όπως ελπίζω πως θα προκύψει στη συνέχεια τούτης της μικρής διατριβής, η λέξη *κρέκος* με την έννοια του κομπολογιού αποτελεί το αναγκαίο στάδιο για την μετάβαση σε παράγωγες λέξεις που είναι απολύτως ίδιες μεταξύ τους μορφολογικά αλλά εντελώς διάφορες ως προς τα σημασιόμενά τους – χαρακτηριστικό παράδειγμα η λ. *κερκίς*, που θα εξετάσουμε πιο κάτω. Συμπερασματικά, η αρχική και κυριολεκτική έννοια του «κέρκου» φαίνεται πως ήταν: «κροτούν κομβολόγιον».

Η μόλις προηγούμενη παράγραφος ξεκινάει με την διαπίστωση πως η λέξη *κρέκος* με την έννοια του κομπολογιού δεν μαρτυρείται στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Μήπως παρ' όλα αυτά είναι συμφυής στην αρχικώς μεταφορική χρήση της για την περιγραφή της ουράς; Μήπως ενυπάρχει κρυμμένη σε κάποια σύνθετη ή παράγωγη λέξη;

Στο πρώτο ερώτημα δεν είναι δυνατό να δώσουμε με βεβαιότητα θετική απάντηση, χωρίς να διακινδυνεύσουμε την κατηγορία ότι προβαίνουμε στην λήψη του αιτουμένου. Η θετική εντούτοις απάντηση στο δεύτερο ερώτημα ενισχύει την αντίστοιχη απάντηση και στο πρώτο. Η σύνθετη λέξη, της οποίας το πρώτο συνθετικό συμπεριλαμβάνει τον *κέρκο* ως κομπολόι, νομίζω πως είναι η λ. *κέρκουρος*.

Η σημασία του *κέρκουρου*

Η λ. *κέρκουρος* μαρτυρείται αρκετές φορές στην αρχαία γραμματεία ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. για τον χαρακτηρισμό κάποιου τύπου βάρκας,⁴² και μία μόνο φορά στους ρωμαϊκούς χρόνους για ένα απροσδιόριστο είδος ψαριού.⁴³ Τι είδους βάρκα ήταν άραγε η *κέρκουρος*; Ο συγγραφέας του *Etymologicum Magnum* (1150 μ.Χ. περ.) αποτολμά να εικάσει την απάντηση, η χρονική απόσταση όμως που τον χωρίζει από τις πηγές του τον οδηγεί σε δύο αντιφατικές απαντήσεις:

<Κέρκουρος>: Τὸ μακρὰν ἔχον πρῦμναν σκάφος.

<Κέρκουρος>: Εἶδος πλοίου βραχέος.

Το ψάρι *κέρκουρος* από την άλλη, παραμένει τόσο απροσδιόριστο ώστε να διαφεύγει εντελώς από τα δίχτυα μας.⁴⁴ Ελπίδες να το πλησιάσουμε έχουμε μόνον αν μπορέσουμε να προσδιορίσουμε την φύση του *κέρκουρου*/καραβιού, με το οποίο ίσως μοιάζει το ψάρι. Επανερχόμαστε, λοιπόν, στο πλεούμενο.

Αν θεωρήσουμε δεδομένο ότι η αρχική έννοια της λέξης *κρέκος* ήταν «ουρά», θα βρεθούμε σε φαύλο κύκλο, καθώς και τα δύο συνθετικά του *κέρκουρου*, κεφαλή και κατάληξη, σημαίνουν το ίδιο: σαν να λέμε, «ο ουρο-ουράς». Ίσως ήταν αυτός ο λόγος που κάνει τους γλωσσολόγους που ασχολήθηκαν με τον *κέρκουρο* να καταλήξουν στην υπόθεση πως πρόκειται ίσως για σημιτικής προέλευσης λέξη που παρετυμολογήθηκε και αλλοιώθηκε στο πλαίσιο της ελληνικής λαϊκής γλώσσας.⁴⁵ Για τον ρόλο αυτό, π.χ., με μάλλον ασθενή θεμελίωση προτάθηκε η ακκαδική λέξη *gurgurru*, η οποία κατ' άλλους σήμαινε «τροχαλίας» (π.χ., για την ανέλκυση πλοίων στη στεριά)⁴⁶ και κατ' άλλους «καραβάνι».⁴⁷ Μήπως εντούτοις, εφαρμόζοντας επί του προκειμένου την συνταγή του Franz Skutsch («για λατινικές ετυμολογήσεις ψάξε πρώτα στον Τίβερη») μπορούμε να αλιεύσουμε μια πιο ικανοποιητική απάντηση της συγκεκριμένης ελληνικής λέξης στα νερά του Αιγαίου;

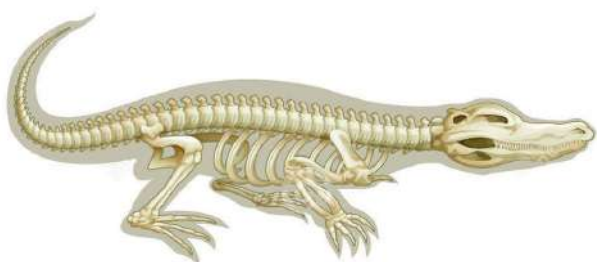
Η λύση νομίζω πως πράγματι βρίσκεται εδώ, και είναι πλέον μια λύση απλή: Στην προαναφερόμενη⁴⁸ περιγραφή του Αθήναιου λέγεται ρητά πως ο *κέρκουρος* είναι πλοιάριο συρόμενο από μεγαλύτερο καράβι, και πίσω απ' αυτό ακολουθούν κι άλλες ψαρόβαρκες. Όλα μαζί τα πλεούμενα σχηματίζουν έτσι ένα μια νηοπομπή, ένα κομβόι, ένα «κομπολόι» που σέρνεται δεμένο πίσω από το μεγάλο καράβι σαν να είναι η ουρά του! *κέρκουρος*, λοιπόν, στην αρχαιότητα λεγόταν η «ουρά της τράτας», και η λέξη σήμαινε πολύ καθαρά και παραστατικά «κομπολογοουρά». Συμπερασματικά, στο πρώτο συνθετικό της λ. *κέρκουρος* εντοπίζουμε ζωντανή ακόμη την αρχική έννοια της λ. *κρέκος*: κομπολόι.

Το ψάρι, που στην ύστερη αρχαιότητα επίσης ονόμαζαν *κέρκουρο*, θα πρέπει να ανήκει σε κάποιο μικρόσωμο είδος, από αυτά που ακολουθούν από πίσω μεγαλύτερα σχηματίζοντας έτσι ένα κομβόι, ένα «κομπολόι» ψαριών. Το όνομά του, δηλαδή, πρέπει να το πήρε από την ομοιότητα του

σχηματισμού του με αυτόν της τρατόβαρκας, που είχε ήδη το όνομα *κέρκουρος*.

β. Ο κέρκος γίνεται ουρά

Όπως είδαμε λίγο πριν, κάποιοι ύστεροι αρχαίοι λόγιοι υπέθεταν ότι η ουρά οφείλει το όνομά της στον «κρέκοντα» ήχο που παράγει. Ο ήχος όμως της περιστρεφόμενης ουράς, όπως προαναφέραμε, είναι συριστικός σαν του μαστίγιου, δεν είναι κρουστός, εκτός και αν η άκρη της χτυπά σε στερεά αντικείμενα.

14. Σκελετός με ουρά ερπετού.

Άλλοι επομένως πρέπει να είναι οι λόγοι που συνέκλιναν και συνέτειναν ώστε η ουρά του ζώου να οικειοποιηθεί από ένα σημείο και μετά – στην αρχή μεταφορικά, στη συνέχεια, χάρη στην διαρκή επανάληψη, κυριολεκτικά – την ονομασία *κέρκος* (κατά τον ίδιο τρόπο που ο *σπόνδυλος* του σώματος, ο *σπόνδυλος* του κίονα και το *σφοντύλι* της υφαντικής λόγω της ομοιότητάς τους μοιράζονται το ίδιο όνομα). Πρώτος λόγος, η ομοιότητα των αλληπάλληλων σπονδύλων της ουράς με τις *κερκίδες/κρίκους* του κομπολογιού/*κέρκου*: δεύτερος, ο αστείος τρόπος με τον οποίον ο σκύλος και η μαϊμού (ζώα που ως προς αυτό οι αρχαίες μαρτυρίες παρομοιάζουν), «σαίνουν» την ουρά τους: σαν μπεγλέρι. Η μαϊμού, μάλιστα, χρησιμοποιεί συχνά την ουρά της και για να κρέμεται η ίδια απ' αυτήν σαν κομπολόι. Η ουρά του ζώου, δηλαδή, επικράτησε να λέγεται *κέρκος*, επειδή μοιάζει με *κέρκο/μπεγλέρι* και κινείται όπως αυτό: ήταν μεταφορικά το «μπεγλέρι της μαϊμούς», μια μεταφορική χρήση, που χάρη στην ευρύτατη διάδοσή της κατέστη κυριολεκτική.⁴⁹

Πέρα από τις επιπτώσεις που είχε αυτό στην «πιθηκοποίηση» των Κερκόπων – θέμα που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα πιο κάτω – άμεσο αποτέλεσμα είχε μία γλωσσική μετατόπιση: από τη στιγμή

που η λέξη για το κομπολόι (*κέρκος*) επικράτησε να χρησιμοποιείται για την ουρά, έπαψε να χρησιμοποιείται για το ίδιο το κομπολόι, το οποίο έπρεπε του λοιπού να αναζητήσει στέγη υπό άλλη ονομασία, π.χ., τις γενικότερες λέξεις *όρμος* και *όρμαθος*. Η διαδικασία αυτή είχε προφανώς συντελεστεί σε πολύ πρόωμους χρόνους, πράγμα που εξηγεί την απουσία γραπτών αρχαίων μαρτυριών για την αρχική έννοια της λέξης *κέρκος*. Αυτό άλλωστε μαρτυρεί και η ανιχνεύσιμη προϊστορία του συγγενούς ουσιαστικού *κερκίς*.

γ. κερκίς, ο κρίκος του κέρκου

Το πέραςμα από τον ήχο στο σχήμα

Καθώς οι σπόνδυλοι του *κέρκου* ήσαν κατασκευασμένοι για να λειτουργούν ως συναρμολογημένες χάνδρες, κατά κανόνα είχαν σχήμα πεπεσμένης διάτρητης σφαίρας ή συμπαγούς κουλούρας. Μάλιστα η χάντρα/*κερκίς* ήταν το κατεξοχήν, το συνηθέστερο αντικείμενο του καθημερινού ανθρώπινου βίου που είχε σχήμα κύκλου. Όταν το ομόρριζο της λ. *κερκίς* ουσιαστικό *κρίκος* ή *κίρκος*, *κατέληξε να σημαίνει «κύκλος»*, όπως προκύπτει από τη λατινική λέξη *circus*.⁵⁰ Με τη λέξη *circus* ολοκληρώθηκε και η *μετάβαση από τον ήχο (κρέκω) στο σχήμα*. Η μετακύλιση των νοημάτων δεν σταμάτησε όμως εκεί: λες και οι λέξεις βάλθηκαν να σκαρώσουν παιγνίδια στους ανθρώπους, με το αντιδάνειο από τα λατινικά *τέρκι* των νεοελλήνων, χάρη στον θορυβώδη τρόπο που το χρησιμοποιούν οι πιτσιρικάδες, ο κύκλος έκλεισε κάνοντας μια ολόκληρη περιστροφή και ξαναβρίσκοντας εν μέρει τη χαμένη μιλιά του!

Η διευκρίνιση του τρόπου με τον οποίο ο «κρέκων» ήχος δίνει το όνομά του στην χάντρα και εκείνη στον κύκλο, μας βοηθάει αναδρομικά να δούμε πώς μέσω των παρομοιώσεων από τον *όρμο*-περιδέραιο είχαμε ήδη την εποχή του Ομήρου περάσει στον *όρμο*-περίκλειστο λιμάνι: το στρογγυλό κλειστό αγκυροβόλι ήταν ολόιδιο με περιδέραιο.⁵¹

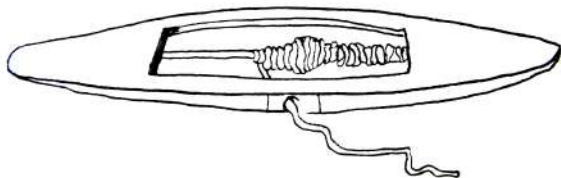
δ. η κερκίς του θεάτρου

Η σειρά των ομοιόμορφων θεατρικών καθισμάτων το όνομά της *κερκίς* ασφαλώς δεν το οφείλει στον ήχο. Το οφείλει στο σχήμα της. Όχι μάλιστα τόσο στο ότι μοιάζει με την αρμαθιά των σπονδύλων, με ουρά ή κομπολόι: αν και αυτό το χαρακτηριστικό έχει διαδραματίσει τον συνειρμικό του ρόλο, το

όνομά της πρέπει προπάντων να το οφείλει στο (ημι)κυκλικό της σχήμα, στο ότι μοιάζει με *κρίκο*. Οι αλληπάλληλες κυκλικές σειρές θέσεων, οι *κερκίδες*, ήταν οι «κρίκοι» του θεάτρου. Για το πώς το νόημα των λέξεων μέσω των σταθερών διασυνδέσεων των σημαινομένων τους διολισθαίνει και μεταγγίζεται από το ένα φαινόμενο στο άλλο, ενδεικτική είναι και η μετάδοση του ονόματος του κυκλικού χώρου του ρωμαϊκού θεάτρου, όπου γίνονταν οι παραστάσεις αγρίων ή τιθασειμένων ζώων, του *circus*, στο νεότερο *τσίρκο*, το οποίο πλέον δεν αναφέρεται στο περίκλειστο θέατρο αλλά στην επιχείρηση που έδινε σ' αυτόν τον χώρο τις παραστάσεις των εκπαιδευμένων ζώων.

ε. η *κερκίς* του αργαλειού

Η *κερκίδα* του αργαλειού⁵² οφείλει το όνομά της πρωτίστως στον ήχο που παράγει καθώς το νήμα ξετυλίγεται και περιστρέφει τον ξύλινο σπόνδυλο στον οποίο είναι τυλιγμένο – το συγκεκριμένο νήμα λεγόταν στην αρχαιότητα *κρόκη*, ήταν η *κερκίδα* όμως που του έδωσε το όνομα και όχι αυτό σ' εκείνη, δεδομένου του ότι το ίδιο νήμα δεν λεγόταν *κρόκη* όταν χρησιμοποιούνταν στην πλέξη.

15. Η *κερκίς* του αργαλειού.

στ. η *κερκίς* του χεριού

Το όνομα της *κερκίδας* του χεριού από την άλλη, φαίνεται πως προήλθε από την ομοιότητα του σχήματός της με αυτό της *κερκίδας* του αργαλειού – συνειρμός που τον διευκόλυνε περαιτέρω και το ότι το συγκεκριμένο κόκκαλο του χεριού βρισκόταν σε διαρκή «συνεργασία» με την *κερκίδα* του αργαλειού.⁵³

4. Κερκοπίθηκοι και Κέρκωπες

Η *πιθηκοποίηση* των *Κερκώπων*

Οι Κέρκωπες, λοιπόν, αρχικά νοούνταν ως νάνοι με «ψυχικά» χαρακτηριστικά παρόμοια των *κερκώπων* /γρούλων: διαρκής ενασχόληση με το «κρικ-κρικ» της μουσικής τους και ανέμελη και παρασι-

τική σε βάρος αυτών που μοχθούν ζωή, σαν κι αυτήν του τζίτζικα. Το όνομά τους, δηλαδή, οι Κέρκωπες δεν το απέκτησαν εξ αιτίας της υποτιθέμενης ουράς τους αλλά εξ αιτίας της αρχικής παρομοίωσής τους με το έντομο *κερκώπη*.

Το ότι, από την άλλη, οι ανθρωπίσκου/πάταικοι (νάνοι) της μυθολογίας συχνά παρομοιάζονταν ή και ταυτίζονταν με πιθήκους, ήταν φυσικό, αφού οι ίδιοι οι πίθηκοι εκλαμβάνονταν ως *άνθρωπίσκοι*. Η διαδικασία της μετάλλαξης των Κερκώπων σε πιθήκους ήταν παράλληλη με την σταδιακή μεταβολή της έννοιας της λέξης *πίθηκος* από *άνθρωπίσκο* σε αυτοτελές ανθρωποειδές ζώο, όχι όμως κατ' ανάγκη και ταυτόχρονη. Για ποιο λόγο όμως, απ' όλους τους *παταίκοις*/νάνους της μυθολογίας να είναι ειδικά οι Κέρκωπες αυτοί που ρητά μεταλλάχτηκαν με πιθήκους;

Μία εξήγηση (ή ένα μέρος της εξήγησης) θα πρέπει να αναζητηθεί στο μοτίβο που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το *curriculum vitae* των Κερκώπων: πρώτον, στο ότι για να εξασφαλίσουν την ανέμελη επιβίωσή τους θα έπρεπε να αποζούν σε βάρος των άλλων, είτε παριστάνοντας τους διασκεδαστές και γελωτοποιούς τους, είτε εξαπατώντας τους· και, δεύτερον, στον χαρακτηριστικό τρόπο με τον οποίο τους μεταφέρει κρεμασμένους από το ραβδί του ο Ηρακλής, σαν να ήταν ζωημένα θηράματα ή μαϊμούδες. Όσον αφορά το πρώτο, είναι γνωστό από την αρχαιότητα το ότι η μαϊμού χρησιμοποιούνταν ως γελωτοποιός⁵⁴ – στοιχείο που πιθανώς ενθάρρυνε αργότερα την ιδέα να εκτρέφουν νάνους ως γελωτοποιούς, αλλά και να τους αντιμετωπίζουν ως πιθήκους· όσον αφορά το δεύτερο, πράγματι, η μαϊμού είναι το πρώτο ζωντανό που θά 'ρθει στο νου κάποιου, όταν βλέπει μια παράσταση του Ηρακλή να κουβαλάει κρεμασμένους από τις άκρες του ραβδιού του τους Κέρκωπες. Η παράσταση, συνεπώς, αυτή κάποιον ρόλο έπαιξε, ο οποίος όμως είχε σχέση με εικόνες της καθημερινής ζωής και όχι την αιγυπτιακή ζυγαριά ψυχοστασίας.

Εντούτοις, όπως νομίζω έγινε φανερό από την ανάλυση που προηγήθηκε, το αποφασιστικό στοιχείο που μετέτρεψε τους Κέρκωπες σε μαϊμούδες δεν ήταν αυτό, ήταν η ουρά τους. Την ουρά αυτή, που έλειπε παντελώς από τις ζωγραφικές και τα γλυπτές παραστάσεις των Κερκώπων, τους την προμήθευσε η παρετυμολόγηση του ονόματός

τους. Οι Κέρκωπες έγιναν πίθηκοι επειδή ο *κέρκος* έγινε ουρά και αφού απ' αυτήν πήραν το όνομά τους οι *κερκοπίθηκοι*.

Στην εύλογη αντίρρηση, «μα είναι δυνατό μα παρετυμολόγηση να οδηγεί στην δημιουργία ενός ολόκληρου μυθολογικού επεισοδίου», η απάντηση είναι «χωρίς καμία αμφιβολία, ναι». Ένα επεισόδιο από τα νεοελληνικά έθιμα του γάμου δείχνει πως η παρετυμολόγηση είναι σε θέση να προκαλέσει αλλοιώσεις ακόμη και σε θρησκευτικές τελετουργίες: το ότι στους νεονύμφους πετάμε ρύζι συνοδεύοντας την χειρονομία με την ευχή «καλορίζικοι», δείχνει το γιατί στις γαμικές τελετουργίες την θέση του κατεξοχήν δημητριακού συμβόλου της γονιμότητας, του σιταριού, την πήρε ένας καρπός που έφτασε πολύ αργά στον τόπο μας: το όνομα του ρυζιού ηχούσε γάντι στην ευχή «καλορίζικοι».

Συνοψίζοντας την νοηματική εξέλιξη των λέξεων, που επιχειρήσαμε πιο πάνω να ανασυστήσουμε, καταλήγουμε στο ακόλουθο εξελικτικό σχήμα:

- Οι Κέρκωπες της Μυθολογίας ήταν νάνοι, προσωποποιήσεις των ακαμάτηδων, αυτών που ξοδεύουν τον χρόνο τους γλεντοκοπώντας και αποξοφούν από μικροαπαταιωνίες σε βάρος εκείνων που μοχθούν.
- Το όνομα Κέρκωπες τους το έδωσαν επειδή τους παρομοίαζαν με την *κερκώπη*, το τριζόνι που περνάει το χρόνο του με το «κρίκι-κρίκι» της μουσικής του. Η *κερκώπη* φαίνεται πως ήταν ο αρχαιότερος συμπρωταγωνιστής του μύθου με τον μέρμηγκα, ρόλο που αργότερα ο Αίσωπος ανέθεσε στον τζίτζικα.
- Η *κερκώπη* όφειλε το όνομά της στον κρουστό «κρέκοντα» ήχο της: ήταν η *κρεκο-όπη*, δηλαδή η «κρεκόφωνη».
- Από το ίδιο ρήμα *κρέκω*, στο οποίο οφείλεται το πρώτο συνθετικό της, προήλθε το ουσιαστικό *κρέκος/κέρκος*, το οποίο κυριολεκτικώς δήλωνε τον *όρμαθό* ή *όρμο* κρικών, που κρούοντας ο ένας στον άλλον παράγουν τον χαρακτηριστικό ήχο «κρίκι»-«κρίκι», δηλαδή αυτό που σήμερα αποκαλούμε κομπολόι ή μπεγλέρι.
- Από τον *κέρκο*/μπεγλέρι ονομάστηκε αρχικώς μεταφορικά και στη συνέχεια κυριολεκτικά *κέρκος* η ουρά, τόσο γιατί η σειρά των σπονδύλων της μοιάζει με κομπολόι όσο και γιατί η μαϊμού και ο σκύλος την χρησιμοποιούν «σαν μπεγλέρι».

- Εξ αιτίας της χαρακτηριστικής μακράς της ουράς/*κέρκου* η μαϊμού πήρε στη συνέχεια την ονομασία *κερκοπίθηκος*.

- Μετά απ' αυτό, το όνομα *κέρκωπ* ήταν σχεδόν αναπόφευκτο να εκληφθεί ως συντομευμένη εκδοχή του «κερκοπίθηκος» – όπως προκύπτει σαφώς από μαρτυρίες της ύστερης κυρίως αρχαιότητας.

- Το επόμενο βήμα ήταν η προσαρμογή της μυθολογικής εικόνας των Κερκώπων σε αυτό που έλεγε η νέα «ανάγνωση» του ονόματός τους: η μεταμόρφωσή τους σε κερκοπιθήκους. Αυτό απαιτούσε την δημιουργία ενός αιτιολογικού μυθολογικού επεισοδίου: την τιμωρία τους να γίνουν πίθηκοι.

- Οι ως τότε νάνοι της μυθολογίας παρομοιάζονταν με πιθήκους αλλά δεν εξομοιώνονταν πλήρως με αυτούς. Οι Κέρκωπες ήταν οι πρώτοι που το πέτυχαν ή μάλλον το υπέστησαν.

- Ήταν φυσικό κατόπιν τούτου, να αποδοθεί το όνομα των Πιθηκουσών στους κατ' εξοχήν πιθήκους της μυθολογίας, τους Κέρκωπες.

Η τελευταία τούτη εξέλιξη όμως ήρθε πολύ αργά, όταν πα το ελληνικό τοπωνύμιο Πιθηκούσες – που προερχόταν από τους *παταίκους* – είχε αρχίσει να αντικαθίσταται από το λατινικό *Aenaria*. Στην πραγματικότητα τόσο ο μύθος της πιθηκοποίησης των Κερκώπων όσο και ο θρύλος της ονομασίας των Πιθηκουσών υπήρξαν πολύ ύστερα δημιουργήματα, γεννήματα μιας παρετυμολόγησης. Ήταν οι τελευταίοι κρίκοι στον *κρέκο* των γλωσσικών παρεξηγήσεων· παρεξηγήσεων που επηρεάζουν όχι μόνο τη γλώσσα αλλά και την μυθολογία, και μέσω αυτών και την ίδια την Ιστορία των ανθρώπων.

Η έμμεση(;) σχέση Κερκώπων και κέρκου/κομπολογιού

Στην παρομοίωση της *κερκώπης* και του Κέρκωπα με τον ακαμάτη θα μπορούσε να έχει διαδραματίσει τον ρόλο του και το γεγονός ότι ο απαταιωνίσκος τεμπέλης που περνάει το χρόνο του χτυπώντας τις χάντρες του *κρέκου*/κομπολογιού και ρίχνοντας σημαδεμένα ζάρια.⁵⁵ Σημαδεμένα ζάρια όμως έριχνε και ο πνευματικά συγγενής των Κερκώπων Παταίκων, η γενικότερη προσωποποίηση των Παταίκων / πιθήκων.⁵⁶ Ακόμη και ο τρόπος που τους κουβαλά ο Ηρακλής, κρεμασμένους ανάποδα σαν αρμαθιές,

πέρα από τις μαιμούδες συνειρμικά παραπέμπει και στα κομπολόγια, που πιθανώς χρησιμοποιούσαν οι μυθολογημένοι ως Κέρκωπες ακαμάτες για να σκοτώνουν την ώρα τους. Ίσως μάλιστα οι «παπατζήδες» της αρχαιότητας τα χρησιμοποιούσαν για να εξαπατούν με τις «μαγικές» ιδιότητες του ήλεκτρου τους τούς αφελείς, όπως χρησιμοποιούσαν τα επίσης «κρέκοντα» ζάρια, για να γδέρνουν τους εθισμένους στα παιγνίδια της τύχης. Η αγορά που έφερε το όνομά τους, η περιβόητη «αγορά των Κερκώπων» κοντά στην Ηλιαία της Αθήνας, δεν μπορεί να ήταν απλώς ένας σχεδόν θεσμικός τόπος συναλλαγής απατεώνων και κλεπταποδόχων, όπως μας βεβαιώνουν κάποιες παραδόσεις⁵⁷ μια τέτοιου είδους αγορά δίπλα μάλιστα στο ανώτατο δικαστήριο της πόλης, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει, ενώ μια αγορά, όπου ξέρει κανείς πως θα πέσει σίγουρα θύμα απάτης, δεν μπορεί να σταθεί πουθενά. Το πιθανότερο, λοιπόν, είναι να επρόκειτο για στέκι «παπατζήδων» της εποχής, που ξάφριζαν τους φανατικούς του τζόγου με σημαδεμένους κρέκους ή ζάρια. Αυτά τα χαρακτηριστικά του απατεώνα, έφεραν τους Κέρκωπες πιο κοντά στους πηθήκους παρά στις κερκώπες και διευκόλυναν την μεταπήδησή τους από τον κόσμο των εντόμων, στον οποίο ανήκαν μόνον «ψυχολογικά», στον κόσμο των πηθήκων, στον οποίο του λοιπού θα εντάσσονταν από κάθε άποψη.

Κέρκωπες, πηθήκοι και νάνοι, στην αντίληψη των Αρχαίων συνδύαζαν, μέσω της μεταξύ τους ομοιότητας και του μιμητισμού, ταυτόχρονα την γελοιότητα με την εξαπάτηση, την παθητική με την ενεργητική πλευρά του χαρακτήρα τους, την διασκεδαστική με την βλαπτική, σαν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Οι ίδιοι που φημίζονται ως μίμοι και καταφερτζήδες – μεταξύ των άλλων και οι πίθηκοι –, αποδεικνύονται έτσι οι πλέον πρόσφοροι όχι μόνο για τον ρόλο του διασκεδαστή-δράστη αλλά και για τον ρόλο του γελοιοποιημένου θύματος-γελοιοποιού. Η τιμωρία του απατεώνα είναι το αναποδογύρισμα του νομίσματος ή του ζαριού αυτού, από την επιτυχημένη στην αποτυχημένη πλευρά του. Και ο Ηρακλής, κυριολεκτικά και μεταφορικά αυτό κάνει διαπομπεύοντας αναποδογυρισμένους τους δεμένους Κέρκωπες. Σε κάθε περίπτωση, εξ αιτίας του χαρακτηριστικού τρόπου που τους κουβαλούσε κρεμασμένους από το ραβδί του, κατόρθωσε να τους μεταφέρει οριστικά από

τον κόσμο των εντόμων (στον οποίον από την άποψη του ανέμελου τρόπου ζωής ανήκαν), σε εκείνον των μαιμούδων (με τις οποίες ήδη μοιράζονταν τα σωματικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου νάνου). Χάρη σ' αυτή την επίμονη παράδοση τους, οι Κέρκωπες ήταν οι πάταικοι που «πιθηκοποιήθηκαν» πλήρως, μέχρι του σημείου να μεταλλαγούν στους κατ' εξοχήν πηθήκους της μυθολογίας. Δεν ήταν όμως οι πρώτοι πιθηκοποιηθέντες πάταικοι. Και πιθηκοποιήθηκαν πολύ αργά για να δώσουν αυτοί το όνομά τους στις Πιθηκούσες.

Ο λόγος για τον οποίο οι Κέρκωπες δεν έπαιξαν κανένα ρόλο στην ονομασία των Πιθηκουσσών βρίσκεται στο ότι πιθηκοποιήθηκαν αιώνες μετά την απόδοση αυτού του τοπωνυμίου στην Ίσκια και επίσης πολύ αργότερα από όλες τις σωζόμενες παραστάσεις Κερκώπων. Αλλού μάλλον και όχι σ' αυτές θα πρέπει να αναζητήσουμε τον λόγο για τον οποίο οι Κέρκωπες απέκτησαν ουρά και πιθηκοποιήθηκαν: στον χώρο της γλωσσολογίας, και συγκεκριμένα της παρετυμολόγησης. Στη μετάλλαξη τους σε πηθήκους έβαλε την ουρά του ο χαρακτηριστικός για μαιμούδες μακρύς κέρκος, μέσω του οποίου παρετυμολογήθηκε το όνομά τους: από τη στιγμή που η ουρά οικειοποιήθηκε την ονομασία κέρκος, ήταν φυσικό οι πίθηκοι με την χαρακτηριστικότερη «κομπολογοουρά», οι μαιμούδες, ακολουθώντας ...την ουρά τους να πάρουν το όνομα κερκοπίθηκοι, δηλαδή «οι πίθηκοι με τον χαρακτηριστικό μακρύ κέρκο». Με τη σειρά τους, εκείνοι από τους *άνθρωπίσκους* της μυθολογίας που έφεραν «κέρκο» στην ονομασία τους, ήταν σχεδόν αναπόφευκτο να «πιθηκοποιηθούν»: το όνομα Κέρκωψ ηχούσε ως άμεση συντόμευση του κερκοπίθηκος.⁵⁸

Το ότι αυτή ήταν η εξελικτική σειρά των λέξεων και των σημειομένων τους προκύπτει και από χρονολογικές μαρτυρίες: η λ. κερκοπίθηκος είχε ήδη εμπεδωθεί τον 4ο αι. π.Χ.,⁵⁹ ενώ η πρώτη αναφορά στην μεταμόρφωση των Κερκώπων σε πηθήκους έρχεται δυόμιση αιώνες αργότερα (το 90 π.Χ.) με τον Ξεναγόρα – και ίσως και επτά αιώνες από τότε που το νησί που σήμερα λέγεται Ίσκια πήρε το όνομα «Πιθηκούσσαι».

5. Το όνομα των Πιθηκουσσών

Τα προαναφερόμενα στοιχεία εξηγούν ότι α) εκεί όπου υπάρχει λατρεία Καβείρων βρίσκουμε

16. Ο Οδυσσεύς με χαρακτηριστικά νανοειδούς Καβείρου, το αντίστοιχο του Οδυσσέα/Νάνα των Ετρούσκων, ταξιδεύει πάνω σε σχεδία καμωμένη από πιθαμφορείς. Αγγειογραφία σε σκύφο από το Καβείριο της Βοιωτίας, αρχές 4ου π.Χ. αι.).

παραστάσεις νάνων, Πυγμαίων και πιθήκων, β) οι Πελασγοί/Τυρσηνοί που ταυτίζουν τον Οδυσσέα με τον Νάνα, συχνά τον παριστούν ως νάνο,⁶⁰ παρόμοιο με αυτούς που απαντάμε στις παραστάσεις του βοιωτικού Καβειρίου,⁶¹ γ) δεν είναι τυχαίο το ότι στο νησί, όπου ασφαλώς όχι συμπτωματικά εγκαταστάθηκαν λάτρες των Καβείρων μεταλλουργοί που κουβαλούσαν στην μυθολογική τους σκευή και τους Κέρκωπες, βρίσκουμε μερικές από τις πρώτες παραστάσεις Καβείρων/νάνων αλλά και Πυγμαίων που μάχονται με γεραμούς, και δ) ούτε είναι τυχαίο ότι το νησί αυτό φέρει το όνομα Πιθηκούσσαι, τοπωνύμιο που συνεπώς θα πρέπει να σήμαινε «Παταίκων νήσος», τουτέστιν «νησί των νάνων (της μεταλλουργίας)». Απ' όλους αυτούς τους νάνους, η οικογένεια των Κερκώπων ήταν η μόνη που ταυτίστηκε πλήρως με πιθήκους, με αποτέλεσμα να διεκδικήσει την τιμή πως αυτή έδωσε το όνομά της στο νησί. Στην πραγματικότητα η διαδικασία της πιθηκοποίησης τους ήταν παράλληλη και ίσως ταυτόχρονη με την διαδικασία μετατροπής του *άνθρωπίσκου/παταίκου* στο ζώο *πίθηκος*.

Η εκ μέρους του Πλινίου απόδοση του ονόματος των Πιθηκουσσών στους πολλούς *πίθους*, που αναμφισβήτητα κατασκευάζονταν εκεί, συνι-

στά παρετυμολόγηση που προέκυψε από το γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες (τουλάχιστον από την εποχή του Πινδάρου και μετά) χρησιμοποιούσαν για τον πίθηκο και τη λέξη *πίθων*,⁶² προφανώς για τον ίδιο λόγο που εμείς σήμερα χαρακτηρίζουμε *σκωπτικά τον πολύ κοντό άνθρωπο «κοντοπίθαρο»*. Η αγγειογραφία από το Καβείριο της Βοιωτίας, που παριστά τον Οδυσσέα ως νάνο που επιπλέει πάνω σε σχεδία καμωμένη από πιθάκια, συνιστά αποκαλυπτικό εικαστικό λογοπαίγνιο, καθώς συνδέει συνειρμικά τον «κοντοπίθαρο» περιπλανώμενο ήρωα με τους *παταίκους* των Πελασγών και με τον Νάνο των Ετρούσκων.

Πίθηκοι και νάνοι προσφέρονταν ιδιαίτερα για την πρόκληση θυμής. Άσχετα από τον αρχικώς προμηθεικό και συνεπώς αξιόσεβαστο χαρακτήρα που έκρυβαν κάποιοι νάνοι της μυθολογίας των μεταλλουργών, τα χαρακτηριστικά τους τούς καθιστούσαν πρόσφορους πρωταγωνιστές κωμικών ιστοριών. Αυτό δείχνει η παρουσία παντός τύπου νάνων (Κερκώπων, Πυγμαίων, Καβείρων) σε αρχαίες παραστάσεις με κωμικά συμφραζόμενα και μάλιστα σε χώρους ιερούς, όπως το Καβείριο της Βοιωτίας ή οι Πιθηκούσες: στοιχείο που διατηρήθηκε έντονο εν συνεχεία στα θεατρικά κωμικά δράματα, ιδίως μάλιστα των Ετρούσκων, που πή-

ραν πολλά από τα στοιχεία των Καβειρίων και στη συνέχεια τα μετέδωσαν στους Ρωμαίους. Και, βέβαια, δεν είναι τυχαίο το ότι μία από τις αρχαιότερες αγγειογραφικές παραστάσεις που βρίσκουμε στις Πιθηκούσες απεικονίζει Πυγμαίο με πιθηκοειδή χαρακτηριστικά προσώπου.

Κέρκωπες, πίθηκοι και νάνοι, στην αντίληψη των Αρχαίων συνδύαζαν, μέσω της μεταξύ τους ομοιότητας και του μμητισμού, ταυτόχρονα την γελοιότητα με την εξαπάτηση, την παθητική με την ενεργητική πλευρά του χαρακτήρα τους, την διασκεδαστική με την βλαπτική, σαν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Οι ίδιοι που φημίζονται ως μίμοι και καταφερτζήδες – μεταξύ των άλλων και οι πίθηκοι –, αποδεικνύονται έτσι οι πλέον πρόσφοροι όχι μόνο για τον ρόλο του διασκεδαστή-δράστη αλλά και για τον ρόλο του γελοιοποιημένου θύματος-γελοιοποιού. Η τιμωρία του απατεώνα είναι το αναποδογύρισμα του νομίσματος ή του ζαριού αυτού από την επιτυχημένη στην αποτυχημένη πλευρά του. Και ο Ηρακλής κυριολεκτικά και μεταφορικά αυτό κάνει διαπομπεύοντας αναποδογυρισμένους τούς οπισθάγκωνα δεμένους Κέρκωπες.

Σε κάθε περίπτωση, ο Ηρακλής, εξ αιτίας του χαρακτηριστικού τρόπου που κουβαλούσε τους Κέρκωπες κρεμασμένους από το ραβδί του, συνέβαλε στην οριστική μετακόμισή τους από τον κόσμο των εντόμων (στον οποίον από την άποψη του ανέμελου τρόπου ζωής τους κατέτασσε η αρχαιότερη μυθολογική παράδοση), σε εκείνον των μαιμούδων (με τις οποίες ήδη μοιράζονταν τα σωματικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου νάνου). Χάρη και σ' αυτή την επίμονη παράδοση, οι Κέρκωπες ήταν οι πάταικοι που «πιθηκοποιήθηκαν» πλήρως, μέχρι του σημείου να μεταλλαγούν στους κατ'εξοχήν πιθήκους της μυθολογίας. Δεν ήταν όμως οι πρώτοι πιθηκοποιηθέντες πάταικοι. Και πιθηκοποιήθηκαν πολύ αργά για να δώσουν αυτοί το όνομά τους στις Πιθηκούσες, οι οποίες ήταν ήδη «νήσοι των παταίκων», ήτοι «νησιά των (καβείρων) ανθρωπίσκων» από τον καιρό που εγκαταστάθηκαν μαζικά σε αυτά οι πρώτοι λάτρεις των Καβείρων μεταλλουργοί. Τουτέστιν, το αρχικό όνομα των νησίδων αυτών πρέπει να ήταν «Πατακούσσαι», και μετετράπη σε «Πιθηκούσσαι» όταν οι «πάταικοι» έγιναν «πίθηκοι».

Συμπέρασμα

Φαίνεται, λοιπόν, πως οι Πιθηκούσες πήραν πράγματι το όνομά τους από τη λέξη *πίθηκος*, όχι όμως γιατί είχαν πολλούς πιθήκους, αλλά γιατί η λέξη αυτή σήμαινε πρωταρχικώς τους *παταίκους* (*άνθρωπίσκους*) των καβειρικών τελετουργιών και παραστάσεων και γενικά τους νάνους που πρωταγωνιστούσαν στις μυθολογικές παραδόσεις και τις συναφείς τελετουργίες των μεταλλουργών του νησιού. Η λέξη *πάταικος* πρωτίστως αναφερόταν στα ξύλινα αγαλματίδια που τοποθετούσαν οι Φοίνικες στα ακροστόλια των καραβιών τους. Μέσα από τη στενή συνύπαρξη και συνεργασία Φοινίκων και Ελλήνων, η λέξη πέρασε στην ελληνική. Ίσως μάλιστα ο τόπος όπου έγινε η συγκεκριμένη γλωσσική μετάγχιση να ήταν το ίδιο το νησί των Πιθηκουσών, όπου οι έμποροι των δύο εθνότητων μαζί και με πολλούς άλλους συν-έζησαν, την εποχή που έγινε και η μετάδοση του αλφαβήτου από τους Φοίνικες στους Έλληνες. Αυτό ενισχύει την υπόθεση πως αν υπήρξε κάποια προγενέστερη μορφή του ίδιου τοπωνυμίου των Πιθηκουσών – πριν, δηλαδή, οι *πάταικοι* γίνουν *πίθηκοι* – αυτή θα ήταν *Πατακούσσαι*.

Ο τρόπος, με τον οποίο το νησί των πρωτοπόρων τεχνιτών και εμπόρων μετάλλου από τον ελλαδικό χώρο, που στην χαραυγή της Ιστορίας δημιούργησαν σ' αυτό την πρώτη τους μεγάλη δυτική «σκάλα», ονομάστηκε «νησί των πιθήκων», είναι ίδιος με αυτόν που στις μέρες μας ένας τόπος παίρνει το όνομα του αγίου που λατρεύεται ιδιαίτερα σ' αυτόν (Παντάνασσα, Παναγιά, Άγιος Βασίλειος κλπ.). Όπως δείχνουν και οι σωζόμενες αγγειογραφίες, σ' αυτό το νησί ήταν χαρακτηριστικά διαδεδομένοι οι μύθοι και οι αντίστοιχες τελετουργίες των *παταίκων/πιθήκων* σε όλες τους τις παραλλαγές: Κάβειροι, Ιδαίοι Δάκτυλοι, Νάνοι, Πυγμαίοι, Τελχίνες, Κέρκωπες.

Οι Κέρκωπες δεν ήταν κατ' ανάγκην οι πρώτοι ή οι κυριότεροι *πάταικοι* του μυθολογικού πάρκου των Πιθηκουσών. Οι αρχαιότερες μυθολογικές παραδόσεις, στις οποίες οφείλουν και το όνομά τους, τους έβλεπαν ως προσωποποιήσεις της *κερκώπης*, του γρύλλου που πήρε το όνομά του από την κρουστή «μουσική» που ακαταπαύστως εκπέμπει. Η *κερκώπη*, ως φαίνεται, προσωποποιούσε τον τύπο του ακαμάτη γλεντζέ στην αρχαιότερη μυθολογική του εκδοχή, πριν η αισώπεια παράδο-

ση αναθέσει τον ρόλο του στον συγγενή του τζιτζικά.

Άλλωστε, ως προσωποποιήσεις του καταφερτζή ακαμάτη, οι Κέρκωπες δεν κατείχαν υψηλή θέση μεταξύ των χρησίμων δαιμόνων της μεταλλουργίας. Προφανώς όμως τα δρώμενα των περιπετειών τους ήσαν ιδιαιτέρως πρόσφορα για γιορτές της σχολής, στις οποίες σατιριζόνταν αλλά και γίνονταν αντικείμενο μίμησης οι ακαμάτες – όπως στις νεώτερες Απόκριες, όπου υπό την κάλυψη της μάσκας και της αμφίεσης οι κοινωνίες δίνουν διέξοδο στις επιθυμίες που καταπιέζουν όλες τις άλλες μέρες του έτους και αφήνουν ελεύθερη την σκωπτική τους διάθεση.

Πώς όμως, τότε και γιατί, οι *άνθρωπισκοι* αυτοί με τον «χαρακτήρα» της *κερκώπης* μεταμορφώθηκαν σε πιθήκους; Σε καμία από τις ουκ ολίγες σωζόμενες ζωγραφικές ή γλυπτές παραστάσεις δεν απεικονίζεται τέτοιου είδους μεταμόρφωση. Κατά την μυθολογική εκδοχή που πρωτομαρτυρείται μάλλον πολύ αργά (1ος αι. π.Χ.) αλλά επικράτησε ταχύτατα, η μετατροπή των Κερκώπων σε μαϊμούδες ήταν το αποτέλεσμα τιμωρίας για τον πονηρό τους χαρακτήρα. Κατά την άποψη που προκύπτει από την παρούσα αναδίφηση, η μεταμόρφωση των Κερκώπων σε πιθήκους, και μάλιστα σε *κερκοπιθήκους* με μακρά ουρά, ήταν το αποτέλεσμα της μυθολογικής μας αλλιότικης διαδικασίας που έλαβε χώρα στο νόημα της λέξης *κέρκος*: η λέξη αυτή, που αρχικώς σήμαινε «κομπολόι», με την εν συνεχεία μεταφορική χρήση της για την ουρά (την οποία η μαϊμού κινεί σαν κομπολόι) κατέληξε να σημαίνει «ουρά». Η πλήρης επικράτηση αυτής της σημασίας οδήγησε στην λαϊκή παρετυμολόγηση των φερωνύμων *Κερκ-ώπων* ως των *κατ' εξοχήν ζώων με ουρά*, και τούτο εν συνεχεία τους οδήγησε στην φαντασιακή εξομοίωσή τους με τους *άνθρωπισκούς* που διαθέτουν τέτοια ουρά, δηλαδή τις μαϊμούδες. Το όνομα, δηλαδή, των Κερκώπων εξελίχθη ως εκδοχή της λέξης *κερκοπιθήκος*. Κατόπιν αυτού η μυθολογία ήταν πλέον αναγκασμένη να επινοήσει το αντίστοιχο επεισόδιο της μεταμόρφωσης των Κερκώπων σε μαϊμούδες – και τούτο εξηγεί το γιατί οι πρώτες περί μεταμορφώσεώς τους μαρτυρίες εμφανίζονται σε τόσο ύστερους χρόνους.

Η πιθηκοποίηση των Κερκώπων, λοιπόν, προέκυψε μάλλον πολύ αργά για να δώσει στις Πιθηκούσες το όνομά τους. Αυτές, ως «νήσοι των

Παταίκων», είχαν ήδη πάρει αιώνες πριν το όνομα Πιθηκούσσαι, όταν οι *πάταικοι* των Φοινίκων είχαν μεταμορφωθεί σε *πιθήκους* των Ελλήνων. Και δεν είναι ίσως τυχαίο το ότι η αρχαιότερη αγγειογραφία με νόμο που βρίσκουμε στην Ίσκια δεν παριστά Κέρκωπα αλλά Πυγμαίο, μία συνήθη τουτέστιν περίπτωση *παταίκου*.

Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

1. D. Ridgway, Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση, μετ. Φ. Αρβανίτης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992: 68-70.
2. D. Ridgway, 1992: 67.
3. E. Pais, «Per la storia d'Ischia nell'antichità», *Rivista di Storia Antica* 5, 1900: 465-492.
4. Το επεχείρημα αυτό στην πραγματικότητα δεν είναι και τόσο ισχυρό, όσο φαίνεται: οι μαϊμούδες θα μπορούσαν κάλλιστα να ήταν πολλές, αν αποτελούσαν προτιμώμενα οικιακά ή ιερά ζώα, εισαγόμενα βεβαίως από την Αφρική· αυτό συνέβαινε ήδη στην μινωική Κρήτη ή και την Σαντορίνη, όπου εικάζεται (βλ. Maria C. Shaw, «The Aegean Garden», *AJA* 97.4, 1993: 661-685) πως υπήρχαν ακόμη και «ζωολογικοί κήποι» με εξωτικά ζώα, κυρίως πιθήκους.
5. I.-A. Βλάχος, *Κέρκωπες, Τελχίνες και Ετρούσκοι – μια νέα προσέγγιση του σχετικού με την προέλευση των Ετρούσκων ζητήματος, με αφορμή την εξιχνίαση του τοπωνυμίου Πιθηκούσσαι*, (υπό δημοσίευση).
6. Χ. Κουτελάκης, *Προϊστορικά της νήσου Τήνου*, κεφ. VI, «Η “Οφειούσα” και “Υδρούσα” Τήνου και η περίπτωση των “Πιθηκούσων”», Αθήνα 2014: 136-146, ιδ. 140-141.
7. Μία ευφυή διέξοδο σ' αυτό το πρόβλημα προτείνει λήμμα του Μιχ. Ποντίκη στο περιοδικό της ευβοϊκής Κύμης *Λέου* (τεύχος 9, 2014: 4) με αφητηρία την μαρτυρία του Αποστόλου Αλεξανδρή (*Το γλωσσικό ιδίωμα της Κύμης και των περιχώρων*, Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών, 1958: 160), σύμφωνα με την οποία στην περιοχή της Κύμης στα μέσα του 20ού αι. ο *φλοιός της πένκης* λεγόταν *πέτυκας*: «αν ο μεγεθυντικός τύπος *πέτυκας* (Απ. Αλεξανδρής 1958, σ. 160) του νεότερου ιδιώματος της (μητροπόλης) ευβοϊκής Κύμης παράγεται από παλαιότερη υποκοριστική (του *πίτυς*) μορφή *πιτύκιον**, αυτή, με την κατάληξη πλησμονής *-ούσες*, εν. *-ούσα* (πρβλ. *Ερεικούσσα, Σκινούσσα*), θα έδινε τη λέξη *Πιτυκούσες*. Με δεδομένες α. την προφορά του θήτα ως *ih* (τ με δασύ πνεύμα) και β. την φωνολογική συγγένεια *υ* και *η* (των οποίων αργότερα, ως γνωστόν, η προφορά συνέπεσε) και υποθέτοντας μια πρόδρομη μορφή τσιτακισμού (που ωθεί σε συναίρεση το *-ιου-*), δεν είναι αδύνατο να οδηγηθούμε, λόγω παρετυμολογίας, στον τύπο Πιθηκούσες». Εντούτοις, έχω την αίσθηση πως η προτεινόμενη λύση επιστρατεύει μία εντελώς υποθετική σύνθεση γλωσσικών φαινομένων από διάφορες φάσεις της ελληνικής γλώσσας, που απέχουν πολλούς αιώνες μεταξύ τους, χωρίς κάποια ενδιάμεση μαρτυρία συνέχειας. Δεν πρέπει πριν απ' όλα να ξεχνάμε πως η νεοελληνική *λ. πέτυκας* δεν αναφέρεται στο πεύκο ως σύνολο αλλά μόνο στην αποξηραμένη φλούδα, η οποία μάλιστα είναι χαρακτηριστική των μεγάλων πένκων και όχι των «πιτυκίων». Ως εκ τούτου υποπεύομαι πως η *λ. πέτυκας* δεν έχει καμία σχέση με την αρχαία *λ. πίτυς*, και πως

- προήλθε από τα συγγενή μεταξύ τους ουσιαστικά *πέσκος* (= δέρμα, φλούδα) και *πέτσι/πεσί* και το ρήμα «πειτακάρω» (όθεν **πέτσικα* > *πέττικας*), και αποδίδει τα χαρακτηριστικώς «πειτακαρισμένα» κομμάτια, στα οποία σκάει ο φλοιός του κορμού του πεύκου, και στα οποία άλλωστε ειδικώς και αποκλειστικώς αναφέρεται η λέξη. Η ίδια λέξη με το ίδιο νόημα χρησιμοποιείται και στην Χίο (πληροφορία Γ. Πολιτάκη) και στην Ικαρία, όπου πιθανώς την μετέφεραν Κυμώτες μετανάστες που ασχολούνταν με την συλλογή ρητίνης των πεύκων – υπόθεση που ενισχύει το γεγονός ότι το επίθετο Κουμώτης είναι σύνηθες στο νησί (πληροφορία Χαρούλας Κοτσάνη και Θωμά Κατσαρού).
8. Σε αντίθεση προς τους Κέρκωπες, ο Κέρκρωψ είχε ουρά, και δη σκούρα (ή δύο ουρές) φιδιού, δεν προκύπτει όμως από πουθενά πως αυτή είχε σχέση με το όνομά του.
 9. Βλ. σχόλιο στις *Εκκλησιαστικές* του Αριστοφάνη, στίχος 831: «ανάφορον: ξύλον ἀμφικύλιον, ἐν ᾧ τὰ φορτία ἐξαρθήσαντες οἱ ἐργάται βασιτάζουσιν.»
 10. Βλ. εικ. σε όστρακα που βρέθηκαν στο Καλαπόδι και στην Θήβα. Η πληροφορία από τον αρχαιολόγο Βασιλή Αραβαντινό (23/5/2015), τον οποίο ευχαριστώ θερμά.
 11. Υπόθεση του Solmsen (*RLM* 53: 141), την οποία αναφέρουν Frisk και Chantraine, χωρίς όμως και να την υιοθετούν ρητά. Ο Beekes θεωρεί τη λ. δάνειο από απροσδιόριστη ξένη γλώσσα.
 12. Βλ. *Lexicon Artis Grammaticae*: «<Ανθρωπίσκος>: ὁ πῆθηκος» Σούδα: «<Πίθηξ> δὲ παρὰ τιῶν ὁ βραχὺς ἀνθρωπίσκος» *Etymologicum Magnum*, «<Νάνος>: Ὁ μὴ αὐξόμενος, ὁ πῆθηκος» και Νιζήτας Χωνιάτης, *Χρονική δῆγησις*, Ισαάκ 441 (βλ. πιο κάτω). Το ίδιο φαίνεται πως πίστευαν και ἄλλοι λαοί εντελῶς διαφόρων τόπων και εποχῶν. Ακόμη και τον Μεσαίωνα στη λατινική Ευρώπη οί πῆθηκοι συχνά κατατάσσονταν στην κατηγορία των *homunculii*, δηλαδή των «ανθρωπίσκων», που ἴσαν φορεῖς παραδόξων ιδιοτήτων και μαγικῶν ικανοτήτων.
 13. Για την καθοδική αίσθηση της εξέλιξης και του χρόνου βλ. Β. Πανταζής, «Η κατεύθυνση του χρόνου στην αρχαιότητα και στους νέους χρόνους», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 77 (2000): 8-13.
 14. W.C. McDermott, *The ape in antiquity*, Baltimore, 1938· R.D. Barnett, «Monkey Business», *JANES* 5 (1973) 1-10· S. Langdon, «From Monkey to Man: The Evolution of a Geometric Sculptural Type», *AJA* 94 (1990) 407-424· C. Mendelson, «More Monkey Business», *AnatSt* 33 (1983) 81-83· E.H. Kline, «Monkey business in the Bronze Age Aegean», *ABSA* 86 (1991) 29-42· Maria C. Shaw, «The Aegean Garden», *AJA* 97.4 (1993) 661-685, id. 668-670.
 15. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό που διηγείται ο Στράβων (15.1.29, ο ένας από τους τρεις πρώτους αρχαίους συγγραφείς που ονοματίζουν τους «κερκοπιθήκους» (ο πρώτος είναι ο Μεγασθένης ο Ίων, περ. 350-290 π.Χ., την περιγραφή του οποίου επικαλείται ο Στράβων στο 15.1.37, και ο δεύτερος ο Αρτεμίδωρος, 1ος π.Χ. αι., *Ονειροκριτικόν* 2.12): ἐν δὲ τῇ λεχθείσῃ ὕλῃ καὶ τὸ τῶν κερκοπιθήκων διηγούνται πλήθος ὑπερβάλλον καὶ τὸ μέγεθος ὁμοίως ὥστε τοὺς Μακεδόνας ποτὲ ἰδόντας ἐν τιῶν ἀκρολοφίαις ψυλαῖς ἐστῶτας ἐν τάξει κατὰ μέτωπον πολλοὺς (καὶ γὰρ ἀνθρωπονοῦσατον εἶναι τὸ ζῶον, οὐχ ἦττον τῶν ἐλεφάντων) στρατοπέδου λαβεῖν φαντασίαν καὶ ὀρμησαὶ μὲν ἐπ' αὐτοὺς ὡς πολεμίους, μαθόντας δὲ παρὰ Ταξίλου συνόντος τότε τῷ βασιλεῖ τὴν ἀλήθειαν πᾶσαισθαι.
 16. Ανωνυμὸς *Περίπλους* 18: *Τριταῖοι δ' ἐκέθην πρῶδεις ὄνακας παραπλεύσαντες ἀφικόμεθα εἰς κόλπον Νότου Κέρας λεγόμενον. Ἐν δὲ τῷ μυχῷ νήσος ἦν, εὐκουλία τῇ πρώτῃ, λίμνην ἔχουσα: καὶ ἐν ταύτῃ νήσῳ ἦν ἔτερα, μεστὴ ἀνθρώπων ἀργίλων. Πολὺ δὲ πλείους ἦσαν γυναῖκες, δασεῖαι τοῖς σώμασιν ἅς οἱ ἐρομηνέες ἐκάλλον Γορῖλλας. Διώκοντες δὲ ἄνδρας μὲν συλλαβεῖν οὐκ ἠδυνήθημεν, ἀλλὰ πάντες (μὲν) ἐξέφυγον, κρημνοβάται ὄντες καὶ τοῖς πέτρῳις ἀμνόμενοι, γυναῖκας δὲ τρεῖς, αἱ δάκνουσαι τε καὶ σπαράττουσαι τοὺς ἄγοντας οὐκ ἠθελον ἔπεσθαι. Ἀποκτείναντες μὲντοι αὐτὰς ἐξεδιόραμεν καὶ τὰς δορὰς ἐκομίσαμεν εἰς Καρχηδόνα.*
 17. Ηρόδ. 3.37: Ἔστι γὰρ τοῦ Ἡφαίστου τὸ γάλαμα τοῖσι Φοινικίοισι Παταῖκοις ἐμφερέστατον, τοὺς οἱ Φοῖνικες ἐν τῇσι πρώροισι τῶν τριηρέων περιάγουσι· ὃς δὲ τούτους μὴ ὄπωπε, ἐγὼ δὲ <οἱ> σημανέω· πηγμαῖον ἀνδρὸς μίμησις ἐστί. Για τοὺς παταῖκους βλ. ἀκόμη: Ἡροδότου λέξεις 3.7: θεοὶ οἱ Παταῖκοι Φοινικικοὶ ἐν ταῖς πρῶταις ἰδρῦμένοι· Ησῦχιος: <Γιγρῶν>, οἱ δὲ <Γιγῶν>· Πάταικος ἐπιτραπέζιος, <Πάταικοι>· θεοὶ Φοινικες, οὓς ἰσῆσαι κατὰ τὰς πρῶταις τῶν νεῶν· Σούδα: <Πάτακοι>· θεοὶ οἱ Πάταικοι Φοινικικοὶ ἐν ταῖς πρῶταις ἰδρῦμένοι· *Comica Adespota* (CAF), *Fragmenta incertorum poetarum*, fr. 423: ἀγάλματα χρυσοῦ ... τοῖς Παταῖκοις ἐμφερεῖ· για το ἴδιο ἀπόσπασμα, Φώτιος: <Ἄπεφθον χρυσίον>· ἐν τῷ π "χρῦσ' ἄπεφθα τοῖς Παταῖκοις ἐμφερεῖ".
 18. E.S. Sherratt, «Visible writing: questions of script and identity in Early Iron Age Greece and Cyprus», *OJA* 22 (2003) 225-242, σελ. 233, σημ. 15.
 19. Αλκίφρων ρήτωρ/σοφιστής, *Επιστολαί* III, επιστολή 6.1: ἀπέδυσσε γὰρ με Πατακίων ὁ παμπόνηρος, ὃς τὰ κέρματά με – εἶχον δέ, ὡς οἶστα, ὑπόσυχνον ἀργῦριον – δεξιαῖς χρώμενος ταῖς καλινδῆσει τῶν κύβων ἄχρι δραχμῶν καὶ ὀβολῶν ἀπεσύλησεν. (ο Πατακίων, δηλαδή, τον «ἐγδυσσε» παίζοντας μαζί του με σηματοδομένα ζάρια!) Αρποκρατίων Γραμματικὸς, σελ. 242: Πατακίων: ὄνομα κύριον, κλέπτης καὶ τοιχωρῦχος· *Etymologicum Magnum*: <Πατακίων>: Ὁ ἐπὶ συκοφαντία καὶ λοπῇ καὶ τοιχωρυχία τὸν βίον ποιούμενος· *Lexica Segueriana*, *Δικῶν ὀνόματα <Πατακίων>*: ἐπίβουλος δευτὸς ἀνήρ· Σούδα: <Πατακίων> ὄνομα κλέπτον καὶ τοιχωρῦχον.
 20. Για την πολιτική εμπάθεια που κρύβει (και αποκαλύπτει) η περιγραφή του Πιττακού από τον Αλκαίο, βλ. Αθηνά Δημοπούλου-Πηλιούνη *Λεσβίων Πολιτεία*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2015: 85.
 21. Διογένης Λαέρτιος, 1.81.
 22. Πρβλ. τα δύο τ της λ. παττακίων στο λεξικό Σούδα.
 23. Αρποκρατίων, σελ. 174: ἐν τοῖς εἰς Ὅμηρον ἀναφερομένοις Κέρκωπων δηλοῦται ὡς ἑξαπατητήρες τε ἦσαν καὶ ψεύσται οἱ Κέρκωπες· Ξεναγόρας δὲ εἰς πῆθηκους αὐτοὺς μεταβαλεῖν φησι, καὶ τὰς Πιθηκούσας νήσους ἀπ' αὐτῶν κληθῆναι· Γάιος Σουητώνιος, *Περὶ βλασφημιῶν καὶ πόθεν ἐκάστη*, 4.25: Κέρκωπες· οἱ πανούργοι καὶ ἀπατηλοὶ, <οἷτινες ἄρα καὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, εἴτε οἱ ἐξ Ὠκεανοῦ καὶ Θεῖας εἶναι μυθεύονται εἴτε καὶ ἕτεροι οὓς καὶ ἀπολιθωθῆναι φασὶ διὰ τὸ ἐπιχειρεῖν ἀπατήσαι τὸν Δία. Ἔτεροι δὲ φασὶ νήσων οἰκιστὰς ὄντας Κέρκωπας ἀλλοιωθῆναι θεοθεν διὰ κακοῦθιαν εἰς πῆθηκων μορφᾶς καὶ παρασχεῖν ὄνομα τῷ τόπῳ τὰς Πιθηκούσας· νήσων δὲ περιαιδομένων κλήσις αὕτη>. <Ἄφ' ὧν καὶ παροιμία κερκοπιττεῖν· καὶ μὴν αὐτὸ εἰρησθῆναι φασὶ τινες ἀπὸ ζῶων προσαιώντων τῇ κέρκῳ>. Καὶ κερκοπία, ἡ ἀπάτη κατὰ τὸν Σιμωνίδην: Ξεναγόρας, σχόλ. σε Λουκιανῶς Αλεξ. 13α: [ὑπὲρ τοῦς Κέρκωπας] Οὗτοι ἐν Βοιωτία διέτριβον Οἰχαλεῖς ὄντες γένος, Σίλλος καὶ Τριβαλλὸς ὀνομαζόμενοι, ἐπόρκοι καὶ ἀργοὶ Ἀπελιθώθησαν δὲ οὗτοι, ὡς Φερεκιδῆς φησὶ. Ξεναγόρας δὲ εἰς πῆθηκους διὰ κακοῦθιαν μεταβαλεῖν φησιν ἐν τῷ *Περὶ νήσων*. Φώτιος: <Κέρκωπες>: πανούργοι δόλιοι ἀπατεῶνες· κόλακες· οἱ, καθάπερ ἢ ἀλώπηξ τοὺς θηρατικῶς κύντας ἀπαταί, τοὺς ἀπλουστεροὺς φενακίζουσι τῇ κέρκῳ καὶ τὸν λόγον, <Κέρκωψ>: ἀπατεῶν· ἢ καὶ γένος πῆθηκον.

- <Κέρκωπες>: *έξαπατητήρες· ιστορούνται και ψεύσται οί Κέρκωπες· Ξεναγός δέ εις πθήκους αυτούς μεταβαλὲν φησί· και τὰς Πιθηκούσας νήσους ἀπ' αὐτῶν κληθῆναι· δύο δὲ ἦσαν οί Κέρκωπες· ὧν ὁ μὲν Ἄνδουλος, ὁ δὲ Ἄτλαντος ὀνομάζεται., <Κερκωπίζοντες>: γλευάζοντες· μωκίζοντες ὡς οί πθήκοι· Ευστάθιος, *Εἰς Οδύσειαν* 2.202: *ἔτεροι δὲ φασὶ νήσων οἰκιστὰς ὄντας Κέρκωπας ἀλλοιωθῆναι θεοθεν διὰ κακοῖθιαν εἰς πθήκων μορφὰς και παρασχεῖν ὄνομα τῷ τόπῳ τὰς Πιθηκούσας·* Ησύχιος: <κέρκωψ>· *παιγνιδῶδες ἢ εἶδος θηρίου, μεγάλην οὐρὰν ἔχοντος·* Σούδα: <Κέρκωπες>· *πανούργοι, δόλιοι, ἀπατεῶνες, κόλακες· οἱ, καθάπερ ἢ ἀλώπηξ τοὺς θηρατικὸν κύνας ἀπατᾷ, τοὺς ἀπλουστέρους φενακίζουσι τῇ κέρκω τῶν λόγων.**
24. Γνωστό ἦδη στον Ευστάθιο, *Εἰς Ἰλιάδα* II.776: *[Ἄηλον δὲ ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ ὧψ γίνονται συνθέσεις, ὡς ὁ Κέρκωψ δηλοῖ και ὁ νυκτάλωψ και ὁ Κύκλωψ και ὁ παραβλώψ και λοιπὰ μυρία, ἀλλὰ και ἐκ τοῦ κατ' αὐτὸν πλαγιασμοῦ, ἦγουν ἐκ τοῦ ὧπός.*
25. Βλ., ἀντὶ πολλῶν, Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 2.11: *ἀπὸ μέθης και ἢ τῆς κομφοδίας και ἢ τῆς τραγοφδίας εὗρεσις ἐν Ἰκαρίῳ τῆς Ἀττικῆς εὐρέθη, και κατ' αὐτὸν τὸν τῆς τρύγης καιρόν· ἀφ' οὗ δὴ και τρυγοφδία τὸ πρῶτον ἐκλήθη ἢ κομφοδία.» και Τζέτζης: «κλήσις δὲ τοῖς σύμψασιν ἦν τρυγοφδία· χρόνῳ δηρῆθη δὲ κλήσις εἰς τρία, κομφοδιαν ἅμα τε και τραγοφδιαν και σατυρικὴν τῶνδε τῆν μεσαυτᾶτην.*
26. Φώτιος: <Κερκώπη>: *τέττιγι παρόμοιον, ἓνα φθόγγον προῖεμενον·* Ευστάθιος *Εἰς Ἰλιάδα* I.623: *Σημείωσαι δέ, ὅτι τὸν μὲν μέγιστον τέττιγα ἀχέταν καλοῦσιν οἱ παλαιοὶ κατὰ Πανουσιαν, κερκώπην δὲ τὸ ἐλάχιστον τεττίγιον, τὸ δ' αὐτὸ και καλαμαῖον·* Ησύχιος: «<κερκώπη>· *μικρὸν τεττίγιον τὸ καλαμαῖον λεγόμενον·* Για το τι ἦταν ἢ «κερκώπη» των αρχαίων και την πιθανή προέλευση του ονόματός της κατά τους νεοτέρους, βλ. Strömberg R., *Griechische Wortstudien. Untersuchungen zur Benennung von Tieren, Pflanzen, Körperteilen und Krankheiten*, Göteborg 1944, p. 16· Gil L., «Nombres de la cigarra en griego», *Emerita* 25 (1957) pp. 312-314· Gil L., *Nombres de insectos in griego antique*, Madrid 1959, pp. 45-46, 166· Davies M. / Kathirithamby J., *Greek Insects*, Duckworth 1986, pp. 131-2· Masson O., «Onomastique et lexique. Noms d'hommes et terms grecs pour 'ver', 'sauterelle', 'cigale', etc.», *MH* 43 (1986) 250-257, σελ. 257· Beavis I.C., *Insects and other invertebrates in Classical Antiquity*, Exeter 1988: 93-95.
27. Ησύχ.: <κερκωπίζοντες>· *κατασκώπτοντες.*
28. Μιχ. Αποστόλιος, *Συλλογὴ παροιμιῶν* 9.75: <Κερκίωνων ἐλευθερία>· *ἐπὶ τῶν ἀδεσπότης ζῆν ἐθελόντων.*
29. Ἀντὶ πολλῶν, βλ. Ευστάθιος, *Εἰς Ἰλιάδα* IV.120: *[Εἰ δὲ τις ὀνοματοποιᾷ τὸν κίρκον παράγει, ὡσπερ ἢ κρέξι, τὸ ὄρνειον, ἐκ τοῦ κρέγειν παρήκται, ἵνα ἢ ἐκ τοῦ κρίζειν κίρκος και πρὸς ἀποφυγὴν συνεμπιώσεως κίρκος, πρὸς ὁμοιότητα τῆς κρεκός και τῆς κερκίδος, οὐκ ἔστιν ἀσφαλῶς ἀποφήνασθαι. «Πρόκειται κυρ. περί ονοματοπ. λέξεων, εκδηλουσῶν τον ἦχον κρουομένης χορδῆς», γράφει στο λήμμα «κρέκω» ο I. Σταματάκος, 1972: 549· και ο R. Beekes, 2010: «Originally a term of weaving, κρέκω, was also transferred to the playing of stringed instruments».*
30. Η υπόθεση πως οι αρχαίοι εξέλεξαν ως οὐρά τον προεξέχοντα σάκο του θηλυκού με τα αυγά (βλ. πιο πάνω, Gil Fernandez σε Davies M. / Kathirithamby J., 1986: 131 και Beavies, 1988: 94), δεν μπορεί να ισχύει, ὄχι μόνο για το ότι θα ἦταν δύσκολο να παρακολουθήσουν οι αγρότες το συγκεκριμένο στοιχείο, ἀλλὰ και γιατί το θηλυκό δεν παράγει ἦχο, συνεπῶς θα ἦταν ἓνα
- αδιάφορο ζώο, πολύ περισσότερο καθώς η ὑπαρξή του δεν επηρεάζει την γεωργική παραγωγή.
31. Στον Όμηρο η οὐρά λέγεται *οὐρή* (Y 170, ρ 302). Οι πρώτες μαρτυρίες του κέρκου/ουράς εντοπίζονται στον Ευριπίδη και τον Αριστοφάνη.
32. Οι πληροφορίες μας προέρχονται από μεταγενέστερους Λεξικογράφους: *Etymologicum Gudianum*: <Κέρκος>, ἢ οὐρά, *παρὰ τὸ κέρκειν, ὁ ἐστὶ ἦχον ποιεῖν τελεῖν· Etymologicum Parvum*: <Κερκίς>· *παρὰ τὸ κρέκω, τὸ πλήττω, κρεκίς· και τοῦ λέοντος ἢ οὐρὰ κρεκίς· πληκτικὴ γὰρ, και ἐκ τοῦ κρέκω γίνεται κέρκος.*
33. Κλέαρχος φιλ. Fr. 101, ἀπὸ Αθήναιο, VIII 332 b.
34. Βίβλος των Εβδομήκοντα (3ος-1ος αι. π.Χ.), «Ἐξόδος» 4.4.
35. Την δύναμη των τυποποιημένων συναφωρῶν, ὄχι μόνο στην συνειρμική σύνδεση ασχέτων σημασιωμένων ἀλλὰ και στην πλήρη διαστρόφη των αρχικῶς σημαίνοντων, την δείχνει το πὸς ἀπὸ τη φράση της νεκρώσιμης ακολουθίας «σκολήκων βρώμα και δυσωδία» προέκυψε η νεοελληνική λέξη «βρώμα», η οποία δείχνει το εντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ που σήμαινε στην αρχαιότητα: ἀπὸ το «βρώσιμον» κατέληξε να σημαίνει αὐτὸ που εἶναι κατεξοχὴν ἀκατάλληλο για βρώση.
36. Γ. Μητσοῦ, *Τα κομπολόγια των λαῶν*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2008: 23-24.
37. Βλ. αναφορές γι' αὐτὸ σε Γ. Μητσοῦ, 2008.
38. *Οδύσεια* ο 460 και σ 295-296. Πρβλ. *Ἰλιάδα* Σ 401.
39. Πλάτων, *Ἰων* 533d-e: *θεῖα δὲ δύναμις ἢ σε κινεῖ, ὡσπερ ἐν τῇ λίθῳ ἦν Εὐριπίδης μὲν Μαγνητῆν ὀνόμασεν, οἱ δὲ πολλοὶ Ἑρακλείαν. και γὰρ αὕτη ἢ λίθος οὐ μόνον αὐτοὺς τοὺς δακτυλίους ἀγει τοὺς σιδηροὺς, ἀλλὰ και δύναμιν ἐντίθησι τοῖς δακτυλίοις ὡστ' αὐ δύνασθαι ταῦτον τοῦτο ποιεῖν ὅπερ ἢ λίθος, ἄλλως ἀγειν δακτυλίους, ὡστ' ἐνίοτε ὄρμαθός μακρὸς πάνυ σιδηρίων και δακτυλίον ἐξ ἀλλήλων ἦρτηται· πᾶσι δὲ τοῦτοις ἐξ ἐκείνης τῆς λίθου ἢ δύναμις ἀνήρτηται.*
40. Αριστοτ., *Περὶ ψυχῆς* 419b: *διὸ εἴαν ταχέως και σφοδρῶς πληγῇ, ψοφεῖ· δεῖ γὰρ φθάσαι τὴν κίνησιν τοῦ ἁπαίζοντος τὴν θρύψιν τοῦ ἀέρος, ὡσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὄρμαθον ψάμμου τύποι τις φερόμενον ταχῶ.*
41. Στράτων, Fr. 61: *τὴν γὰρ σιδηρίτην λίθον ἔτερα σιδήρια δι' ἐτέρων ἔλκειν συμβαίνει, ὅταν ἐπισπᾶσθαι τὸ ἐκ τῶν πόρων τοῦ σιδήρου ἢ λίθος, ὃ σώματι και συνέλκεται ὁ σιδηρὸς <καί> οὗτος πάλιν τοῦ ἐφεξῆς ἔλκει και οὗτος ἄλλου, και οὕτως ὄρμαθός σιδηρίων ἀποκρεμάννυται τῆς λίθου.*
42. Ηρόδοτος, 7.97: *Τριηκόντεροι δὲ και πενηκόντεροι και κέρκουροι και ἱπταγωγὰ πλοῖα σμικρὰ συνελθόντα ἐς τὸν ἀριθμὸν ἐφάνη τρισχίλια·* Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 5.43: *ὄνομα δ' ἦν τῇ νηὶ Συρακοσία· ὅτε δ' αὐτὴν ἐξέπεμπεν Ἰέρων, Ἀλεξανδρίδα αὐτὴν μετωνόμασεν· ἐφόλκια δ' ἦσαν αὐτῇ τὸ μὲν πρῶτον κέρκουρος τρισχίλια τάλαντα δέχεσθαι δυνάμενος· πᾶς δ' ἦν οὗτος ἐπίκωπος· μεθ' ὃν χίλια πεντακόσια βαστάζουσαι ἀλιάδες τε και σκάφαι πλειόνες·* Αρποκρατίων: <κέρκουρος>· *εἶδός τι νεῶς· Δείναρχος Τυρ[ο]νικῶ.*
43. Αναφέρεται χωρὶς περαιτέρω περιγραφή των χαρακτηριστικῶν του μόνον ἀπὸ τον Οπτιανό, *Αλευντικά* 1, καθώς και ἀπὸ σχολιαστή του με την σύντομη (και ἀδευκρίνιστη για μας) διευκρίνιση: «Κέρκουροι· κούτσοῦναι».
44. Προσπάθειες να τα προσδιορίσουν κάνουν οι F.A. Wood, «Greek Fish-names», *AJPh* 49 (1927) 297-325, σελ. 308, και D'A.W. Thompson, *A Glossary of Greek Fishes*, Oxford U.P. 1947: 107-108.
45. Βλ. λ. R. Beekes, 2010: «ETYM Properly a bahuvrhi, "having a κέρκος-like back", unless it is a folketymological adaptation of a foreign word (cf. the animal names in -ουq-, PreGreek (suffixes). Semitic hypothesis by Movers in Lewy 1895: 152. See Chantraine

- 1928: 13f.» -για την υπόθεση αυτή βλ. Heinrich Lewy, *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Berlin, 1895: 152.
46. W. v. Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, I, 1965: 299.
47. Edwin Brown, «The Origin of the Constellation Name “Cynosura”», *Orientalia* 50 (1981) 384-402, σελ. 395-6, όπου περαιτέρω βιβλιογραφία. Όσον αφορά την ακκαδική λέξη *guzguru* (πυθάνως ηχοποιήτη από το «γκουρ-γκουρ» της τροχάλιας), προσωπικώς, θα έβρισκα πιθανή μία συγγένειά της με την στερούμενη ικανοποιητικής ετυμολογίας ελληνική *γυρός* και τα παράγωγά της.
48. Πιο πάνω, υποσημ. 36.
49. Με παρόμοιο τρόπο οι όρχεις στη λαϊκή αγγλική γλώσσα έχουν γίνει «μαπάκια» (balls). Ακόμη πιο κοντά στο θέμα μας και στα ελληνικά γλωσσικά ύδατα βρίσκεται η λέξη «φάλαγξ», που σήμαινε την οριζόντια δοκό της ζυγαριάς, το κυλινδρικό δοκάρι, τους κορμούς πάνω στις οποίες κυλούσαν ογκώδεις πέτρες ή άλλα βαριά αντικείμενα, τον ομώνυμο στρατιωτικό σχηματισμό με τις παράλληλες γραμμές, καθώς και τις σειρές με τα οστά των δακτύλων. Η προέλευση της λέξης παραμένει αμφίβολη (βλ. R. Beekes). Τη απάντηση μας την δείχνει η νεοελληνική *παλάντζα*, αντιδάνειο από την βενετσιάνικη *balanza* (**palanga* <λατ. *phalanx*), που αφητηρία της έχει την αρχαιοελληνική *φάλαγξ*. Η αρχική έννοια της *φάλαγγας* κατά τη γνώμη μου ήταν αυτή της δοκού της ζυγαριάς, της οποίας την απώτερη αφητηρία θα πρέπει να αναζητήσουμε στο ρήμα *πάλλω*, δεδομένου του ότι αυτή η κίνηση ήταν η ουσιώδης για την λειτουργία της οριζόντιας δοκού της ζυγαριάς. Η μετάβαση από την άβια ύλη στην έμβια, από την *φάλαγγα* της ζυγαριάς στην *φάλαγγα* των δακτύλων, μας δείχνει πόσο φυσική είναι μία ανάλογη μετάβαση από τον *κρέκο/κομπολόι* στον *κρέκο/σουρά*. Επί τη ευκαιρία, ένα συναφές παράδειγμα αντιστροφής νοηματικής μετατόπισης, από την έμβια στην άβια ύλη, οφειλόμενο σε παρομοίωση: Η γνωστή από την ιστορία της άλωσης της Κωνσταντινούπολης *κερκόπορτα* -λ. σύνθετη από την ελληνική *κέρκος* και την λατινική *porta*- οφείλει το όνομά της στην παρομοίωσή της με τον προκτό του ζώου που σκεπάζεται από την ρίζα του *κέρκου*, δηλ. της ουράς, επειδή ήταν η «παινή» και κρυφή πύλη του παλατιού· ο συνειρμός συνάγεται άμεσα από την περιγραφή του Δούκα, *Τουρκοβυζαντινά* 39.4: «παρὰ πόρτον ἔν προ πολλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένον, ὑπόγειον, πρὸς τὸ κάτωθεν μέρος τοῦ παλατιοῦ... Τὸ δὲ ὄνομα τῆς κρυφῆς ἐκείνης πύλης ἐκαλεῖτο ποτε Κερκόπορτα».
50. Για την προέλευση της οποίας από τις ελληνικές κρίζος και κρίζος βλ. A. Ernout / A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine – histoire des mots*, Librairie Klincksieck, Paris {1932} 4η έκδοση 2001.
51. Τις εκδοχές *ὄρμος/περιδέραιο* και *ὄρμος/λιμάνι* ο Robert Beekes στο *Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής* (2010), τις αντιμετωπίζει χωριστά. Για την ετυμολογία της πρώτης γράφει: «Old thematic derivative with a suffix -mo-, from the root seen in εἶρω, “string”...». Και για την ετυμολογία της δεύτερης: «No certain etymology. Often connected with ὄρμη “impulse”, but with various ways of argumentation for the semantics (details in Frisk). Connection with εἶρω “to string” is more promising, starting from an original meaning “attachment” and identity with ὄρμος “chain”. Comparison with ἔρμα, in plur. “supporting stones”, has also been proposed (unclear)».
52. Για την *κερκίδα* του αργαλειού βλ. Ἴρις Τζαχίλη, *Υφαντική και υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο, 2000-1000 π.Χ.*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997: 157, 171, 174-177, 202, 269.
53. Το ότι το κόκκαλο του χεριού είναι προγενέστερο του τεχνουργήματος, δεν σημαίνει πως δεν μπορεί να πάρει απ' αυτό το όνομά του. Ενδεικτικό παράδειγμα η *λεκάνη* του σώματος, οι *κοτύλες* της, και οι *σπόνδυλοι* της σπονδυλικής στήλης όπως και της ουράς των ζώων. Με τη σειρά της η λ. *σπόνδυλος/σφόνδυλος*, συγγενής των λ. *σφενδόνη* και (εκ)σφενδονίζω, είναι πιθανότατα ηχοποιήτη, καθότι τα σφαιρικά συνήθως βλήματα της σφενδόνης εκτοξευόμενα στροβιλίζονταν (σαν τη σβούρα) και καθώς διέσχιζαν τον αέρα προκαλούσαν τον χαρακτηριστικό ήχο από τον οποίο πήραν το όνομά τους.
54. Νικίτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, Ισαάκ, 441: «Χαίρων δὲ ταῖς εὐτραπέλαις καὶ τοῖς ἐκ τῆς ἀπαλῆς Μούσης ἕσμασιν ἀλισκόμενος ἐγεροινγέλωσέ τε ἀνθρωπίσκοις συμπαραφύρων οὐκ ἐπεζύγου κέρκωσι τε καὶ μίμοις καὶ παρασίτοις καὶ αἰοῖσι τὰ βασιλεια».
55. Σε μια σύγχρονη εκδοχή του αισώπειου μύθου, το μυρμήγκι θα μπορούσε να απευθυνθεί στο τριζόνι με τους στίχους του νεοελληνικού τραγουδιού της εργατιάς: «μη βροντοχτυπάς τις χάντρες, η δουλειά κάνει τους άντρες»! ή, ο Ηρακλής στους Κέρκωπες, θυμίζοντάς τους και ενθουσιάζοντάς τους, ενώ εκείνοι χτυπούν τα κομπολόγια τους ή τα σημαδεμένα ζάρια, αυτός δίνει μάχες θανάτου με τέρατα, με τους στίχους του Σαβόπουλου: «εσείς το τσίκι-τσικι κι εμένα με τρώει η ακουίδα»!
56. Αλκίφρων ρήτωρ/σοφιστής, *Επιστολαί* III, επιστολή 6.1 (βλ. πιο πάνω, υποσημ. ?).
57. Γαληνός, *Σχόλια στο ιπποκράτειο βιβλ. III περί επιδημιών* (Kühn v. 17a: 616, καλεῖται τι χωρίον <ψευδῶν <ἀγορή>>, καθάπερ <Ἀθήνησι> τὴν τὸν <Κερκόπων> οὕτως ὠνόμασαν Φώτιος: «<Ἀγορὰ Κερκόπων> Ἀθήνησι πλησίον τῆς Ἡλιαίας, ἐν ἧ μάλιστα τὰ κλοπιμαῖα πηράσσονται καὶ ὠνόνται τοιούτους γὰρ καὶ τοὺς Κέρκωπας παρειλήφαμεν, κλέπτας καὶ πανούργους· Ευστάθ. *Εἰς Ὀδ.* I: 395: ὁμοίως δὲ καὶ οἱ κέρκωπες, ἀφ' ὧν καὶ ἀγορὰ καλουμένη κερκόπων Ἀθήνησιν ἐν Ἡλιαίᾳ καὶ παροιμία, κερκωπίζειν· Γρηγόριος Παρομοιογράφος, *Παροιμία* 1.3: <Ἀγορὰ Κερκόπων>· ἐπὶ τὸν πονηρὸν καὶ κακοῦθον.
58. Βλ. Ησύχ.: <κέρκωσι>· παιγνιώδης ἢ εἶδος θηρίου, μεγάλην οὐρὰν ἔχοντος.
59. Όπως προκύπτει από τα αποσπάσματα του γεωγράφου Μεγασθένη (350-290 π.Χ.), που διασώθηκαν από τον Στράβωνα (15.1.37 =fr. 10 και 15.1.56 =fr. 13a και fr. 27).
60. Σχόλια σε Λυκόφρονα, 1242: <πλάναισον>· ὁ Ὀδυσσεὺς παρὰ Τυρρηνοῖς νάνος καλεῖται δηλοῦντος τοῦ ὀνόματος τὸν πλανήτην· ἐγὼ δὲ εὖρον ὅτι Ὀδυσσεὺς πρότερον Νάνος ἐκαλεῖτο, εἶτα ἐκλήθη Ὀδυσσεὺς· νάνους δὲ τοὺς πλανήτας φασί. Για τον Οδυσσεά-Νάνο των Ετρούσκων βλ. και Briquel, «Etruscan Origins and the Ancient Authors», σε J.M. Turfa, *The Etruscan World*, London/N.Y.2013: 35-55, σελ. 48.
61. Οι αναμετρήσεις του Οδυσσεά με γίγαντες -Κύνκλωπες και Λαιστρυγόνες- παραπέμπουν σε περιπέτειες κάποιου καταφερτζή ήρωα-νάνου.
62. Πίνδαρος, *Πύθ.* 2, στ. 72: «καλὸς τοι πῖθων παρὰ παισίν, αἰεὶ/καλὸς.» Γαληνός, *Περί χρήσεως μορίων* 3.80: «ὥσπερ καὶ τὸ ὄλον ζῦρον ὁ πῖθηκος. “καλὸς τοι πῖθων παρὰ παισίν αἰεὶ”, φησὶ τις τὸν παλαιῶν ἀναμνησκὼν ἡμᾶς, ὡς ἔστιν ἄθλημα γελῶντων παιζόντων παίδων τοῦτο τὸ ζῦρον.» Φρύνιχος ο Αττικιστής, *Σοφιστική Προπαρασκευή* 102: «<πῖθων>· ὁ πῖθηκος, ὑποκοριστικῶς» Αἴλιος Ηρωδιανός, *Περί κλίσεως ὀνομάτων* 3.2, σελ. 732: «πῖθων πῖθωνος ὁ πῖθηκος ὑποκοριστικῶς» Θεοδόσιος Γραμματικός, *Περί κλίσεως τῶν εἰς <ων> βαρυτόνων*, σελ. 19: «πῖθων πῖθωνος (οὗτος ὁ πῖθηκος ὑποκοριστικῶς)» *Σχόλια εἰς Πίνδαρον* Πύθ. 2, σχόλ. 131b: «ἄσφοδος, ὥσπερ ὁ

πίθων», σχόλ. 132a: «<πίθων παρά παισίν> ὡς ὁ πίθηκος ἀκούων παρά τῶν παίδων, ὅτι καλὸς ἐστίν, ἐπαίρεται, οὕτω καὶ οἱ μάταιοι τῶν ἀνθρώπων ἐπαίρονται καὶ χαννοῦνται, ὅπερ τοῖς φρονίμοις οὐχ ἀρμόζει εἰδόσιν ὅτι κατὰ κολακείαν καὶ ἐνέδραν ἐπαινοῦνται, οὐκ ἐξ ἀληθείας.», σχόλ. 131-133: «<Καλὸς τοι πίθων> ἦγγον ὁ πίθηκος ὠραῖος δοκεῖ τοῖς παισὶ, τοῖς δὲ ἀνδράσιν οὐ».

Ο Βαγγέλης Πανταζής (1947-2017) γεννήθηκε στο Μονοίθι Ιωαννίνων. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1998 αναγορεύθηκε διδάκτωρ Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο (η διατριβή του με θέμα Ο προσανατολισμός στους αρχαίους Έλληνες βαθμολογήθηκε με «άριστα»). Για τρία χρόνια δίδαξε Ιστορία των Γεωγραφικών Ιδεών και Ιστορική Γεωγραφία της Ευρώπης στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Εκτός από πολλά άρθρα του που δημοσιεύθηκαν σε εφημερίδες και περιοδικά για θέματα επιστημονικά, πολιτικά και κοινωνικά, και εκτός από σταθερές στήλες που διατηρούσε κατά διαστήματα στα περιοδικά Διαβάζω και The Books' Journal. Έχουν εκδοθεί τα βιβλία του: *Χάρτες και ιδεολογίες* (1989), *Ομηρική Γεωγραφία και Ομηρική Εποχή, I. Ο εξομηρισμός της αρχαίας Ελλάδας και το πρόβλημα των Μυκηνών* (1996), *Η ομηρική Ζάκυνθος, οι «ιερές» Εχίνες και το μυστήριο του χαμένου Δουλιχίου* (2002), *Όμηρος και Τροία. Ερμηνεύοντας τα νέα ευρήματα* (2006), *«Βασιλείς» από την θάλασσα. Από τους qa-si-re-we της Γραμμικής Β στους pa-si-le-se της Κύπρου* (2009).

Πηγή: βιβλιονet

Προέλευση εικονογράφησης

1. Dasen 1993, 185, εικ. 13. I. 2. Boulogne-sur-Mer, Μουσείο Καλών Τεχνών και Αρχαιολογίας, αρ. 413. 3. commons.wikimedia.org. 4. commons.wikimedia.org. 5. getty.edu/art/collection./commons.wikimedia.org. 6. Μητροπολιτικό Μουσείο Τεχνών της Νέας Υόρκης. 7. Museo Archeologico di Pithecusae. 8. Ohio, Toledo Museum of Art. 9. Βοστώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών. 10. pixers.us/stickers/ 11. commons.wikimedia.org. 12. Musée du Louvre / commons.wikimedia.org. 13. commons.wikimedia.org. 14. www.shutterstock.com. 15. I. Τζαχίλη, 1997: 177. 16. Οξφόρδη V262.

ABSTRACT

Kerkopes, monkeys and Pithekoussai

Vangelis Pantazis

Historian

Themes in Archaeology 2022, 6(1): 24 - 49

The origin of the name Pithikoussai (the ancient Greek name of the present-day island of Ischia, opposite Naples, Italy, the most important station in the first expansion of the Greeks, the Phoenicians and their fellow travelers to the West) has been the subject of many questions since ancient times until today. Other, in my opinion, were the decisive factors and another was the associative path of this mythological transformation. I will attempt to outline this route later.

Key words: Kerkopes, Pithikoussai, monkeys, Ischia, Pityoussai, Pataikoι